БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 169 (12259) | 1983 чылдың июль 23, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 коп

ССРЭ-ниң улустарының VIII чайгы Спартакиадазының киржикчилеринге болгаш аалчыларынга

ССРЭ-ниң улустарының VIII чайгы Спартакиадазының киржикчилеринге болгаш аалчыларынга, күш-культураның болгаш спорттуң, Армияга, Авиацияга болгаш Флотка дузалаарының эки тура ниитилелиниң ажылдакчыларынга, бүгү күш-культуржуларга болгаш спортчуларга изиг байырны Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели чедирип тур.

ССРЭ-ниң улустарының Спартакиадазы — бистиң социалистиг күрүневистиң культура болгаш хөй-ниити амыдыралынга улуг болуушкун болур. Ол ССР Эвилелиниң акы-дуңма улустарының күш-культурага болгаш спортка чедиишкиннериниң чүгле көрүлдези эвес, күш-ажылга болгаш Төрээн чуртуң камгалаарынга оларның белеткелиниң, интернационалчы найыралының, ленинчи национал политиканың бот-танылышкынының чырыткылыг херечизи, чалыы назынның, күштүң, чараш чоруктуң болгаш кадыкшылдың байырлалы болур.

ССРЭ-ниң улустарының Спартакиадазы совет спорттуң чедиишкиннериниң, тайбыңның быжыглаарынга, бот-боттарын билчиринге, аңгы-аңгы чурттарның спортчуларының аразында найыралының болгаш эш-өөрзүрек чаагай сеткилиниң өзүп орар ролюнуң чаа бадыткалы болган.

Күш-культура шимчээшкининиң кол сорулгалары — совет кижилерниң кадыкшылын бүгү талалыг быжыглаары, оларның ажылгыр чоруун болгаш күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидери, шериг-техниктиг билиглерни шиңгээдип алырын болгаш Советтер чуртунуң ыдыктыг кызыгаарын, социализмниң чаалап алышкыннарын камгалаарын, кижиге мөзү-шынар болгаш күш-дамырның бедик шынарларын хевирлээрин, кадык болгаш амыдыралга ынак аныяк салгалды кижизидерин сайзырангай социалистиг ниитилел үезинде күш-культура болгаш спорт хандырар ужурлуг.

Күш-культуржулар болгаш спортчулар күш-культура шимчээшкининге чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алыр дээрзинге Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели бүзүрелин илергейлеп тур.

Аас-кежиктиг старттарны, спортчу бедик түңнелдерни, чаа-чаа рекордтарны болгаш тиилелгелерни, олимпий шимчээшкининге идепкейлиг киржирни, күш-ажылга болгаш өөредилгеге чедиишкиннерни ССРЭ-ниң улустарының VIII чайгы Спартакиадазының киржикчилеринге күзеп тур бис.

Күш-культуржулар болгаш спортчулар! Күш-культура шимчээшкининиң массалыын көдүрүңер! Совет спорттуң алдарын бедидиңер!

Бистиң ниитилеливистиң амыдыралчы күжүнүң үндезини — Совет Эвилелиниң улустарының интернационалчы бузулбас чаңгыс эви болгаш акы-дуңмалышкы найыралы делгерезин!

Бистиң улуг Төрээн чуртувус — Совет Социалистиг Республикалар Эвилели делгерезин!

Совет Эвилелиниң ленинчи Коммунистиг партиязы делгерезин!

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

МАЛ ЧЕМНЕРИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИ— ХҮННҮҢ ЧУГУЛА АЙТЫРЫЫ

Келир кышка ниитиниң малынга четчир санныг, эки шынарлыг мал чемнерин белеткеп алыр дээш бо хүннерде Барыын-Хемчикте «Барлык» совхозтуң ажыл-ишчилери шалыпчы ажылдап турарлар. Механизастаттынган болгаш хол-биле сиген кезер звеноларда, хойжу бригадаларда, сүт-бараан фермаларында, организацияларда сиген белеткээр даалгаларны берген. Сигенчилерниң ортузунда социалистиг чарышты организастаан, ооң түңнелин чеди хонгаш-ла үндүрүп, мурнакчыларны шаңнап, четпестерни эдер хемчеглерни ап турар.

Күш-ажылчы маргылдааның мурнуку одуруунда Аксы-Барлык салбырында коммунист Анатолий Хомушкуга удурткан механизастаттынган звено чоруп орар. Мында күш-ажылды эки организастаан, ынчангаш хүн бүрү бердинген онаалданы ажыр күүседип келген. Ооң уламындан бо хүннерге чедир 200 тонна сигенни сарааттаан. Механизаторлар Саая Сүрүң, Хертек Санаа, Монгуш Окал-оол, Монгуш Кызыл-оол болгаш өскелер-даа хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип, мактадып турар.

ЧУРУКТАРДА: сигенни чүдүрүп турары; мурнакчы механизаторлар Саая Сүрүң биле Хертек Санаа.

Ш. КУУЛАР биле В. МОНГУШТУҢ фотолары.

«Шын» солун Күш-ажылчы алдар тугун Чөөн-Хемчикте «Чыраа-Бажы» совхозтуң Марстай Куулар удурткан дугаары ийи сигенчи бригадазынга тураскаадып көдүрген.

Шалыпчы бригаданың кежигүннери сөөлгү ийи хүн дургузунда 1000 кезек пресстеп-тыраан сигенни белеткээн.

Мурнакчылардан үлегер алыңар!

РАЙОННАРДАН МЕДЭЭЛЕР

МЕХАНИКТИҢ ДУЗАЗЫ

Бии-Хем. «Саян» совхозтуң Сесерлиг салбырының сиген шөлдеринде оът-сиген элбек үнген. Салбырның бот-орулга-чарылгалыг сигенчи бригадазы чаагай үнген сигенни кезип кирипкен. Бригадада 15 кижи, 12 трактор, сиген кестирер 10 машина хаара туттунган. Олар бо чылын 900 тонна бедик шынарлыг мал чемин белеткээр хүлээнгелиг.

Хоочун сигенчи, дагдыныкчы Макар Мөңге, аныяк ажылчыннар Мекеш-оол Сандый, Салим Салчак, Эдуард Дотпаа болгаш өскелер-даа хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип турар. А мергежилдиг слесарь-механик Аннаар-оол Чимит-Доржунуң билдилиг, ак сеткилдиг ажылының ачызында машина-техника үрелишкин чок ажыглаттынып турар.

С. УДУМБОРА.

ДОЛГАКТАР КӨВҮДЭЭН

Бай-Тайга. «Мурнакчы» совхоз бо чылын сиген болгаш көк-суланы 2750 тонна, силосту 1250 тонна, сенажты 350 тонна, будук-бүрүнү 30 тонна, сиген далганын 20 тоннаны белеткээр. Базырак болгаш Ээр-Хавактың шөлдеринде хөй чылдыг-даа, чайгаар үнген-даа сигеннерниң үнүжү моон мурнунда чылдардан эки. Бо хүннерде тайгада, өзен-шыктарда сигенни хол-биле кезип ажаарынга 3 звенону, шөлдерде арык-буга уннарындан ажаары-биле 2 звенону үндүрген. Ында шупту 84 кижи ажылдап турар. Олар сигенни хол кадыыры-биле кескеш, удур-ла долгап, чоок кыштагларда сөөртүп чедирип турарлар. Баштайгы хүннерде звенолар 50 тонна эки шынарлыг сигенни пресстеп белеткээннер.

Сигенни түлүктеп кезе берген үеде шупту 405 кижи доктаамал ажылдаар, беш сиген кезер трактор, үш грабль, ийи прессподборщик ийи смена ажылдаар. Олар 386 гектарда хөй чылдыг сигенни, 558 гектарда чайгаар үнген сигенни, 830 гектарда чаңгыс чылдыг сигенни кезер. Совхозтуң дирекциязы, партком, кожээ Совет күүскому, ажылчын комитеди сигенчилерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускан. Социалистиг чарыштың түңнелин 7 хонгаш үндүрүп турар. Мурнакчы болган бригадаларны, звеноларны шаңнап-мактап, агитхуудустарны үндүрүп турар. Сиген планын ниити совхозтуң девискээринде хамааржып турар шупту 13 коллективтерде хувааган. Ында 9 кижилиг комиссияны тургускан.

«Мурнакчы» совхозтуң ажыл-ишчилери эрткен кыштың берге шылгалдазын көрүп эрткен. Ынчангаш малга четчир болгаш артар мал чемин белеткеп ап, Тываның 40 чыл болур оюнга күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш кижи бүрүзү соруктуг ажылдап турар.

К. АРБАЙ-ООЛ.

АЛЕКСАНДР ДОРЖУ— ССРЭ-НИҢ ЧЕМПИОНУ

Бистиң чаңгыс чер чуртуувус, РСФСР-ниң улустарының VIII чайгы Спартакиадазының хостуг хүрешке тулган чемпиону Александр Доржу ССРЭ-ниң Спартакиадазынга киржир эрге дээш чалалганы алган. Ол өске эш-өөрү-биле кады Россияның эң шыырак мөгелериниң санынга кирип, Спартакиадага белеткенип эгелээн.

ССРЭ-ниң Спартакиадазынга команда бүрүзүнден деңзи бүрүзүнге чүгле чаңгыс мөге хүрежир турган. А Россияның шилиндек командазында эң чиик деңзиге хүрежир шыырак мөгелерниң саны хөй. Ынчангаш Спартакиадага киржир эргени илередири-биле немелде маргылдааны эрттирген. Аңаа Александр Доржу Спартакиадаже эртпейн барган.

Ынчалза-даа ол Спартакиада маргылдаазы-биле чергелештир эртип турар ССРЭ-ниң Күш-культура комитединиң шаңналы дээш делегей маргылдаазынга киржир эргени алган.

Александр Доржу делегей маргылдаазының эң чиик деңзизинге кончуг эки хүрешкеш, чемпионнаан. Ынчангаш ол 1983 чылда хостуг хүрешке ССРЭ-ниң тулган чемпионун илередир маргылдаага киржир эргени алган. Аңаа ол база бедик мергежилдиин, тура-соруктуун көргүзүп, чурттуң чемпиону ат дээш түңнел ужуражылгазында ССРЭ-ниң улустарының VIII чайгы Спартакиадазының чемпиону, делегейниң дөрт дакпыр чемпиону Москва чурттуг Сергей Корнилаев-биле ужуражы берген. Аңаа бистиң чаңгыс чер чуртуувус аваангыр-кашпагай хүрешкеш, делегейде ат-сураглыг мөгени октааш, 1983 чылда ССРЭ-ниң чемпиону деп бедик атты чедип алган.

В. ЧАДАМБА.

Сүт-Хөлден медээлер

БАШТАЙГЫ САРААТТАР

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырының ажыл-ишчилери ниитиниң малынга чем белеткээр ажылдарже организастыг кирген. Чаң-оол Ондар удурткан механизастаттынган сигенчи звено 645 тонна мал чемин белеткээр хүлээнгени алган. Звенода 10 кижи, сиген кезер 4 машина, 6 трактор болгаш өске-даа техника хаара туттунган.

Олар 32 тонна чаагай сигенни кескеш, баштайгы сарааттарны салган. Сигенчилерден Светлов Монгуш, Океров Ондар хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип турар.

АЛААКТЫ ШИНЧИ КИИРЕР

Ол-ла совхозтуң Аракчаа Доңгак удурткан хову бригадазы 225 тонна сиген кезер хүлээнгени алгаш, Огород-Адаа деп черде кезилдеже кирипкен. А коммунист Чолдак-оол Ондар удурткан сүт-бараан фермазының коллективи мал чеминиң белеткелинче база-ла организастыг кирген. Коллектив 80 тонна сигенни кезип белеткээрин хүлээнген. Олардан 10 кижи хол кадыырлары-биле Бөрттүг-Чурт деп черниң сигенин кезип, шуудай берген. Ийи звено ниитизи-биле 50 гектар черниң сигенин кескеш бөлүп, кургадып турар.

О. БОРАШ.

ДЫШТАНМЫШААН АЖЫЛДАП ТУРАР

Самагалдай ортумак школазының өөреникчилериниң күш-ажыл болгаш дыштанылганың лагери «Чодураа» совхоз-биле быжыг харылзааны тургускан.

Ол лагерьни Кураннының Ак-Кара-Суг деп черде тургускан. Ында өөреникчилер мал чеми белеткээринге ажылдавышаан, дыштанып турар. Өөреникчилерниң ажылдаарын болгаш дыштанылгазын ол школаның класстан дашкаар ажылдарының организатору, башкы Чечек Чоодуевна Дажываа болгаш улуг пионер вожатыйы Арита Савый-ооловна Ооржак олар удуртуп турар. Ол черге өөреникчилер баштай-ла июль 13-те орайтадыр келгеш, 2 тонна ажыг сигенни хол кадыыры-биле кескеннер. Ук ажыл өөреникчилерге солун болуп турар. Кескен сигенни «Чодураа» совхозта АВМ-че чорудуп турар. Амдызында ону чүгле өөреникчилер кескен сиген-биле хандырып турар.

— Өөреникчилерниң ажылдап, дыштанып турарын бодуңар барып көрзүңерзе кандыгыл?—деп, школа директору Ая Кара-ооловна Лопсан сүмеледи.

Оруктуң ол-бо талаларын көөрге, Шуурмактың чиңгир ногаан чайлаглары кайгамчык чараш көстүп, чер шыпкан хөй мал, аккыр өглер тургулаар. Баглаашта ээрлиг аъттар, кодан-кодан хойлар чанында аъттыг кижилер көстүр.

Өөреникчилерниң ажылдап, дыштанып турар чери чоокшулап орар тудум, оът-сиген улам бедип, янзы-бүрү чечектер шуут тудуш апаар. Шөлдер шыпкан ак-көк чечектер бичии салгынга бырланайнып, холбеңейнип чыдар.

Ак-Кара-Суг даглар аразында ээзим эдээ чер. Бир оймакта беш хире майгыннар, элээн улуг чадыр-бажыңчыгаш кара саазын-биле шып каан көстүп келди. Өөреникчилер сиген кезип, бөлүп ажылдаан тур. Сиген ажылынга дыка-ла мергежий берген өөреникчилер бар. Сески классчылар Байыр Нүрсат, Роберт Бадарчы, Алик Намзырай, Айлапа Нүрсат, Рада Карти, Шеңне Шоюн болгаш тоску классчылар Роза Чөмбүрүк, Элла Кинсан база ол школаның өөреникчизи турган ам Фрунзе хоорайда хореография школазында өөренип турар Эдик Шожукпан дээш оол-даа өскелер дыка кызымаккай ажылдап эгелээннер. Өөреникчилер-биле кады бир улуг кара эр тереӊ сигенни шилиредир ширбий кезип, а чамдыкта өөреникчилерниң кадыырын-даа шалыыр. Ол школаның кочегары Каадыр Салчак деп кижи болду. Хол-биле сиген кезеринге мергежээн мастер, өөреникчилерге бо талазы-биле дагдыныкчы. Чылдың-на өөреникчилер-биле ажылдаарынга ынак.

Өөреникчилерни аъш-чем-биле «Чодураа» совхозтуң дирекциязы эки хандырган. Уругларны хүнде 4 катап чемгерер. Чемниң кылып турар шынары база эки. Школага 23 чылда үзүктел чокка ажылдап келген ажылчын Билзетмаа Арган-оол чайгы үеде ажылдап, дыштанып турар өөреникчилерге чаңгыс удаа эвес поварлап келген.

Өөреникчилер күш-ажылга хандыгып, магалыг чараш черлерге дыштанып, спортчу оюннарга база киржип турар. Олар-биле башкылары үргүлчү кады чоруур. Бо черге келгеш, күш-ажылдың болгаш дыштанылганың лагериниң одаан кылып, ырлажып, танцылап ойнааннар. Маңаа Арита Ооржак эки организакчы болуп турар.

— Хүнде чеже тонна сиген кезип белеткээр силер?—деп, айтырдым.

— Хүнде кылыр планывыс 3 тонна. А бистер 6-7 тонна чедирер деп планнап турар бис. Ниитизи-биле 50 тонна сигенни белеткээр, бистер ону ыяап-ла ажыр күүседир деп сорулгалыг бис — деп, өөреникчилер харыылады.

Шынап-ла ол девискээрде сигенниң үнгени магалыг. Янзы-бүрү чечектер холуй үнген чиңгир ногаан тереӊ сиген дээрге холбегер чымчак торгу-ла. Турлаг чанында көргүзүг самбыразы бар.

—Хүннүң-не ажыл соонда шугум чыскаалы кылыр, кылган ажылды түңнеп, кылыр чүвени дыңнадып каар. Ооң соонда янзы-бүрү оюннар кылып, кино-даа көөр бис—деп, бир уруг чугаалады.

— Кайыын кино кээп турарыл?

— Школавыстың киноозу. Ону Олег Дунгар-оолович Доңгак дыка эки үндүрердир ийин.

Башкызы-ла кино көргүзүп тур боор дээш оон ыңай айтырбадым.

Долгандыр ээзим шыпкан даглар. Янзы-бүрү куштар чараш үннери-биле ырлажып кээр. Кескен сигенниң эмзиг, чиңгирзиг чыды шөлдү долуп турар. Үнүп чыдар кара сугнуң арыы кедергей, амданы бир янзы, ижиксенчиг.

— Бо чанывыска каътка бир өөр эликтер. эртен эрте бо-ла оъттаап турар. Чамдыктары чыдар-даа, одагже көрүп алган турарлары-даа бар. Дүне ол-бо арга-эзимнерде эликтер ын алчып огулуп кээр —деп, өөреникчилер чугаалады.

Шынап-ла мындыг магалыг ногаан далай дег арга-эзимге, оът-сигенниң аразынга келирге, кижиниң сеткил-чүрээ төрээн черинге ынакшып, ырлап келир. Поштерде тоорук, хем унунда инек-караа, кызыл-кат, ажык шөлде чечек-кат бо чылын хөй-ле үнген. Мындыг черге ажылдап, дыштанырга кижилерниң кадыкшылынга дыка-ла ажыктыг. Самагалдай ортумак школазының үстүкү класстарының бөлүк өөреникчилери ээлчег-биле маңаа кээп ажылдап, дыштанырлар. Бо удаада мында 23 өөреникчи, оон иштинде 9 оол бар, а олар хол кадыыры-биле сиген кезип турар.

Бистиң Тывада база дыкала чараш черлер бар-дыр. Кара чажындан күш-ажылга ынак дыка чараш уругларывыс бар-дыр.

А. АРАПЧОР.

ХИЛИС БАРБАЗЫН ДИЗЕ?

Республиканың күш-ажылчы амыдыралында бир кол черни ээлеп турар кампания — малга чем-суур тургузар ажыл чер-черде кидин түлүк. Бо чылын агаар-бойдустуң байдалының таарымчалыг болганы-биле чайгаар үнген оът-сиген, будук-бүрү бедик дүжүттүг бээрин аазап турар. Ынчангаш ажыл-агыйлар мал чемин эрткен чылдагыдан хөйнү белеткеп, кышты четчир санныг үүжелиг уткуурунга амдыгааштан хыйбар аргаларны ажыглаар ужурлуг. Бо талазы-биле байдал Чөөн-Хемчик районда кандыгыл?

«Чыраа-Бажы» совхоз бо чылын 5100 тонна сиген, 11 муң тонна силос, 2100 тонна сенаж, 200 тонна витаминниг сиген далганы, база 2900 тонна саваңны белеткээр планныг. Күрүнениң малынга четчир санныг чем-суурну тургузар чугула ажыл-херекче ажыл-агыйның удуртукчулары, специалистери, ажылчыннар кичээнгейни салып, кампанияның эгезинден эгелеп күштү ынаар мөөңнээн. Күш-ажылды шын организастаарынче кичээнгейни угландырган. Бригадалар, звенолар өй-шаанда четчелеттинген, техника септелгезин чогуур үезинде эрттирген болгаш социалистиг чарыштың негелделерин баш бурунгаар ажылдап кылган. Бо бүгү-биле чергелештир чон ортузунга политмассалыг ажылды эрикжиткен.

Совхозтуң директору К. Б. Куулар мал чеминге белеткел ажылдарынга аныяк өскенни бүрүн хаара тудар дээш кызыдып турар. «Суурга чаңгыс-даа ажыл кылбас, маңгысталчак амыдыралдыг аныяк кижи турбазын дээш бүгү-ле күштү үндүрер ужурлуг бис» деп, ол чугаалап олурду. Шынап-ла, мындыг чугула ажыл-херек үезинде кижи сиген кезип ажылдап, хөй чем-суурну белеткеп турган болза, ам мында чүгле 8 кижи ажылдап турар. Бо четпес байдалды совхоз дирекциязы дарый эдип аар боор дээрзинге бүзүреп каалыңар.

Ажыл-агыйның Ак-Чыраа деп черинде совхозтуң төвүнден база Чыргакы салбырдан ийи бригада сиген белеткеп тур. Мында ажыл шуудаан. Пресстеп каан сигенни Теве-Хаяже сөөртүп турар. Амдызында машина-техника үрелишкин чок ажылдап турар. Трактористер Дыртыына Ооржак, Кара-оол Доңгак, Николай Куулар, Хеймер-оол Монгуш хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип, өске эш-өөрүнге үлегер-чижээн көргүзе берген. Оларның хүлээнип алган техниказы үргүлчү кампалгалыг, бедик бүдүрүкчүлүг. Чаңгыс-ла четпес чүве совхозтан кывар-чаар материалдар сөөртүп эккээрин саадады бээри.

Марстай Куулар удурткан № 2 сигенчи бригада сөөлгү ийи хүн дургузунда 1000 боодал пресстеп-тыраан сигенни белеткээш, мурнакчы бригада деп санаткан болду. Мында Николай Ооржак, Алдын-оол Монгуш, Тимур Монгуш база хоочун септекчи Доржу Куулар эки ажылдап турар. Бригаданы артык кезектер, солун-сеткүүл, аъш-чем-биле хандырганы эки, бо талазы-биле хомудал туруп көрбээн.

«Чыраа-Бажындан» үнгеш, Шеминиң девискээринче кирип, «Большевик» совхозтуң АВМ агрегадын көөрү-биле халдып келдивис. Агрегат ээн. Ооң үрде ажылдаваан илдең. Совхоз дирекциязынга келгеш, ол дугайын тайылбырлап бээрин дилеедивис. Харыызынга артык кезектер чок турганын база «даарта, соңгузуу хүн» ажылдай бээрин билип алдывыс. Чогум аңаа сиген белеткээр өске бригадалар, звенолар дөгере четче, ажыл-ишке хаара туттунмаан аныяк кижи чок.

Совхозтуң мурнакчы ажылчыннарының бирээзи — АВМ операторуу, коммунист Дадар-оол Монгуш ол ажылынга мергежээн кижилерниң бирээзи. Ооң башкарып турары агрегат май 20-ден эгелеп хараган чиирбейлерни тырттырып ажылдап эгелээн. Амгы үеде меде, янзы-бүрү чашпаннар, шагар-оът дээш өске-даа үнүштерден ногаан массаны белеткеп турар. «Бо АВМ-ниң ажылдаары чаңгыс-ла шаптыктай бээр чүве — саазын шоодайларның чедишпейн баарыдыр деп Комбукай Балчырович хомудап чугаалады. Чүл дээрге, саазын шоолай бээр «Тыва даг-дүгү» комбинат чамдыкта ол хүлээлгезин күүсетпейн баар. Ооң уламындан ногаан, чаагай чыттыг масса савалаттынмайн үрелип, баксырай бээр. Савалакчылар Кашпык-кыс Куулар, Зоя Монгуш багай эвес ажылдап турар. АВМ-чилер амгы үеде 56 тонна витаминниг сиген далганын белеткээн.

Дараазында СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозка келдивис. Мында база-ла ажылдың бачым-түлүк. Сиген белеткээр, будук-бүрү чыыр онаалдаларны өг-бүле бүрүзүнге берген. Ажылдарның түңнелинде тиилекчи болган өг-бүлеге 100 рубль хемчээлдиг шаңнал тыпсырын доктааткан. Чарышты чеди хонук болгаш-ла түңнеп турар. Тус-тузунда тиилекчи болган кижилерге 10 рубль шаңналдыы тыпсыры база көрдүнген. Ол ышкаш «Мурнакчы сигенчи» деп вымпелди база тыпсыр. А агиткварталдар айы-биле тиилекчи болганнарга 50 рубль шаңналды бээр. «Хүннүң маадыры» деп агитхуудустарны үндүрери мында чаңчыл апарган.

Ниитиниң малынга чем-суур белеткеп турар кижилерниң амыдырал-хандырылгазы байдалынче, херегледдерниче кичээнгей салыры чугула херек дээрзи билдинир. Оларның хөй кезии сиген шөлдеринде хонуп-дүжүп, амыдырап-чурттап турар. Ындыг болганда оларның олурар-чыдар черлериниң байдалын, хостуг үезиниң ажыглазын дээш ном-сеткүүл, оюн-тоглаа организастаары, аъш-чем-биле хандырары — эвээш эвес чергениң айтырыы болур. Чөөн-Хемчик районда бо талазы-биле байдал чогумчалыг деп чугаалап болбас. Бо бүгүнү районда партия, профэвилел, комсомол организацияларды кичээнгейге ап, сигенчилер ортузунга масса-политиктиг ажылды күштелдирип, кижизидилге айтырыынче чогуур кичээнгейни угландырза эки.

И. ИРГИТ.
Н. ЭРГЕП.
М. КӨЖЕЛДЕЙ.

Национально-краеведческий отдел

ДЭЭШТИИН БЕДИДЕР

Партийжи амыдырал

Чоокку хүннерде эрткилээн СЭКП райкомнарының пленумнарынга СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге, аңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андроповтуң чугаазынга болгаш партия обкомунуң онгу пленумунуң докталынга дүүштүр партия организацияларының сорулгаларын чугаалашкан.

Он бирги беш чылдың болгаш ооң үшкү чылының онаалдаларын чедиишкиннинг күүсединче, Совет Тываның 40 чыл оюн төлептиг уткуур дээш ажылчы чоннарның ортузунга идеологтуг, масса-политиктиг ажылды бедик негелделерге дүүштүр чорударынче пленумнарның киржикчилери онза кичээнгейни салган.

Чадаана

Бүгү звеноларга болгаш бүгү деңнелдерге күш-ажылды организастаарын экижидери болгаш ооң сагылга-чурумун быжыглаары — экономиканы хөгжүдериниң боттуг курлавыры болуп турарын СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленумунга демдеглээн. Районнуң ажыл-агыйларында, үлетпүр бүдүрүлгелеринде бо талазы-биле элээн ажылдар кылдынган.

Ооң түңнелинде ылаңгыя бо чылдың бирги чартыында көскү чедиишкиннер чедип алдынган. Совхозтарның малчыннары күрүнеге сүт садарының чартык чыл планын 110,6, эъттиин — 105,8, дүктүүн — 122 хуу күүсеткен. Маңаа «Чыраа-Бажы», «Тыва» совхозтарның ажыл-ишчилери, районнуң чурттакчы чонунуң дузалал ажыл-агыйлары төлептиг үлүүн киирген. Районнуң бүдүрүлгелери продукция сайгарарының планын, тудуг, амыдырал хандырылга эргелели боттарының мурнунда онаалдаларын чедиишкиннинг күүсеткилээн.

Ажыл-агыйжы болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээрде органызакчы болгаш кижизидилге ажылын бир демниг чорутпушаан, идеологтуг ажылды шиитпирлии-биле экижидерин амгы үеде партия негеп турар дээрзин СЭКП райкомунуң ээлчеглиг пленумунга илеткелинге партия райкомунуң бирги секретары И. М. Сувандии демдеглээн. Коммунистиг кижизидилгениң дээштиин бедидериниң эң чугула оруктарының бирээзи — күш-ажылчы коллективтерни дамчыштыр ону идепкейлиг чорудары болур.

Районда хөй күш-ажылчы коллективтер бүдүрүлгениң планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин болгаш кижизидилге ажылдарын чедиишкиннинг чорудуп турарын илеткелчи болгаш санал бергеннер чугаалап турганнар. Ынчалза-даа планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүсетпээн бүдүрүлгелер, организациялар, ажыл-агыйлар эвээш эвес. Ооң чылдагааны ында партия организациялары, ажыл-агый удуртукчулары кол бүдүрүкчү күш — кижилер-биле тодаргай угланыышкынныг кижизидилге ажылын чорутпайн, социалистиг чарышты организастаарын ёзу барымдаалап тургусканында болуп турар.

Ындыг четпестерниң фактыларын «Тыва», «Чыраа-Бажы» совхозтарның директорлары В. П. Айыжы, В. П. Пирлей, Чадааның ыяш ажыл-агый чериниң директору В. М. Шейбин олар болгаш өске-даа эштер пленумга саналдарынга чугаалааннар.

Чартык чылда күрүнеге сүт садар планын «Большевик» совхоз, дүк садарын «Искра», «Хөндергей», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтар күүсетпээн. Хлеб, саржаг заводтары, чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелели, райпо, АТБ, № 3 КМК чартык чыл онаалдаларын база күүседип шыдаваан. Улус ажыл-агыйының чамдык адырларында күш-ажылдың сагылга-чурумунун байдалы чавыс болуп артпышаан. Бо чылдың бирги чартыында районнуң үлетпүрүнге ажыл шагының чидирии 404 кижи-хүнү, тудугга —850 кижи-хүнү, транспортка 1019 кижи-хүнү болган. Ылаңгыя АТБ, хлеб заводу, «Сельхозтехника» каттыжыышкыны, № 463 КМК ышкаш коллективтерде ажыл шагының чидириглери хөй. Ол коллективтерде партия организациялары, удуртукчулар кижилер-биле ажылды дээштиг чорутпайн турарындан ажыл-херек хожудап турар.

Пленумнуң киржикчилери мөзү-шынар кижизидилгезиниң айтырыгларын ханызы-биле анализтевишаан, ажыл-агыйжы эвес, арагалашкынче хандыыр, маңгысталчак чоруктарның чамдык фактыларының барын улуг дүвүрээзин-биле демдеглээннер. Ылаңгыя арагалаашкын — күш-ажылдың сагылга-чурумун, хөй-нииттиң корум-чурумун үрээр чоруктуң кол чылдагааны болуп турар. Ол ышкаш маңгысталчак чорукту узуткаар талазы-биле партия, совет, административтиг органнарның ажылында шыңгыы четпестер бар. Ындыг кижилерни илередир, учётка алыр, албан ёзузу-биле сагындырар ажыл районда кошкак тургустунган. Бо ажылды чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле болгаш күш-ажылчы коллективтерге чоннуң идепкейлиг киржилгези-биле күштелдирери негеттинип турар.

Районнуң чурттакчы чонунуң хөй кезии — 69 хуузу аныяктар болуп турар. Ынчангаш оларны күш-ажылга ынак, мораль талазы-биле быжыг туруштуг, ниитилелге ажыктыг кижилер кылдыр кижизидериниң айтырыгларынче пленумнуң киржикчилери улуг кичээнгейни салган. Ылаңгыя школаларда кижизидилге ажылын эргижирээн, амгы үениң негелдезинге дүүшпес, чогуур түңнел бербейн турар арга-хевирлер-биле чорудуп турарын пленумга демдеглээн. Бо ажылга башкыларның кижизидикчи ужур-дузазын көдүрер, харысалгазын бедидери чугула.

Кижилер-биле тус-тузунда ажылды чорутпушаан, идеология ажылдакчылары чурттакчы чоннуң ортузунга шажын-чүдүлгениң хоразының дугайында дээштиг пропаганданы чорудары хүннүң бир чугула айтырыы болуп турар.

Кандыг-даа айтырыгларны шиитпирлеп тура, ажылчы чоннарның марксисчи-ленинчи, экономиктиг өөредилгезин, интернационалчы кижизидилгезин амыдырал-биле холбап, идепкейлиг, ажыл-ишчи ёзу-биле чорударынга партия организациялары, идеологтуг актив бүгү күжүн, билиин, арга-дуржулгазын бээр дээрзинге бүзүрелди пленум илерейлээн.

Бай-Хаак

Беш чыл планнарын болгаш Совет Тываның 40 чыл оюн төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты калбартырынга районда партия организацияларының идеологтуг ажылы дээштиг салдарны чедирип, ооң арга-хевирлери сайзыраңгайжып турар.

Бо дугайын СЭКП Таңды райкомунуң пленумунга илеткелинге райкомнуң ийиги секретары Н. Ф. Болотов болгаш санал бергеннер «Россия» совхозтуң инек кадарчызы В. С. Куппа, «Красное знамя» солуннуң редактору В. Г. Нестеренко, ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары А. А. Поляков олар болгаш өскелер-даа демдеглээн.

Идей-кижизидилгелиг ажылга, ооң дээштиин бедидеринге, сагылга-чурумну, органызастыг чорукту, хөй-нииттиң корум-чурумун быжыглаарынга, коммунистерниң, ажыл-агый удуртукчуларының, специалистерниң ужур-дузазын, харысалгазын бедидериниң, идеологтуг ажылды амыдырал-биле холбаарының дугайында бүгү талалыг чугааны пленумга кылганнар.

Кыргыс ССР. СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленумунга айыткан улус ажыл-агыйының эң чугула сорулгаларының бирээзи — Энергетиктиг программаны боттандырары. Республиканың энергетиктери ол сорулганы чедиишкиннинг шиитпирлеп турар.

Нарын каскадының бешки чадазының — Таш-Кумыр ГЭС-тиң тудугжулары дүргедеткен график ёзугаар ажылдап турар.

ЧУРУКТА: Э. Джапаркуловтуң тудугжулар бригадазы баштайгы хүннерден эгелээшле шалыпчы ажылдап турар. Солагай таладан оң талазынче — Т. Какеев, У. Юсупов, бригадир Э. Джапаркулов, М. Батыров, К. Омокеев, Б. Турдукулов.

ЧУРУКТА: Гидроэлектростанция тударынга херек тудуг материалдарын болгаш дериг-херекселдерни Фрунзе-Ош автооруук-биле сөөртүп турар.

М. АШИРБАЕВТИҢ фотолары.
СЭТА-ның фотохроникаазы.

ШИЛИП АЛГАН МЕРГЕЖИЛИ

«Тиилелге» колхозу 1949 чылдың чазынында тургустунган. Чай. Чедерниң ындамында аалдары, амгы Кур Чер суурнуң орну, ынчангы Суг-Бажынче көжүп эгелээн. Өглерни кудумчулай хондуртудаан. 2-3 өглер боостан чурттап өскен көшкүн араттарга бирде солун-даа, чамдыкта эпчок-даа тургулаан.

Бистерниң 10 ажа дүже берген харлыг (13—14) ооларывыстың аразынга мегешыырак мага-боттуг, кызыл шырайлыг оол немежип келген чай ол-ла болгай. Боду томаанныг болгаш, эш-өөрүнүң хүндүткелин ол кыска үеде чаалап алганы ол.

Хөй кадарып, хөпээн сөөртүп, күш чедиптер-ле ажылдарны кылып турганывыс ол чүве. Келир чылдың чайынында сиген кестирип, сараат салып турар апарган бис.

Техникага салым-чаяанныг эживис, арга-дуржулгалыг улуг оолдардан чыда калбайн олар-биле кады-ла чоруп турарын эскерип каап бис. Чылдар удаар эвес, эживис Ондар Донгуракович Начын-оол трактористеп ажылдап эгелей берген. Ол 1959 чылдың күзү.

Ынчан безин бистиң совхозка бедик мергежилдиг механизаторлар база турган чүве. Түр курс ажыттынган, ооң башкызы Василий Баянович Дамба турду, ол совхозтуң кол инженери. Хову-трактор бригадазының бригадири Серен-Доржу Дукаевич Ондар.

Ондар Донгуракович Начын-оол Кур-Чер суурнуң хүндүткелдиг кижилериниң бирээзи. Ол алдын дүжүттүг Чедерниң ховуларынга ам 24 чылдар иштинде уззуктел чок ажылдап келген.

— Ондар Донгуракович, бо чылдарда чеже техника мунуп кааптыңар?— деп айтырдым.

— Ийи «Беларусь», үш ишчирбелиг — 5 трактор, 3 комбайн чүве бо — дээш, чазыптым бе дээнзиг кезек боданып ора — Шын-дыр — деп бо-ла.

— Шилип алган мергежилиңер тараажы-ла болгай, силер аңаа сеткилиңер ханып, тааржып чоруур силер бе?

— 7-8 ажы-төлдүг бис. Эки ажылдаан дээш шаңнал мактал-даа ап чордум. Бир катап ээрлиг-чүгенниг аъттыг биле база шаңнаттым. Оозун бодаарга, мээң шилип алган мергежилим бистиң өг-бүлевистиң азыракчызы, ооң хей-аът киирикчизи, каастакчызы-дыр. Мергежилимни бедидип, 1964 чылда 1-ги класстыг дужаадым, ынчап кээрде мергежилимге ынак мен — деп, чугаалады.

Ол ёзулуг бедик мергежилдиг механизаторларның бирээзи. Ооң бир эки чүвези быжыг тура-соруунда. Ол кажан-даа далашпас, сөглээн сөзүнүң ээзи, кезээде шын сеткили-биле ажылдаар кижилерниң бирээзи.

— Техниканың ажылдап бээри, ооң эки эдилелинден хамааржыр — деп бодаар мен. Бригада аргазы-биле ажылдап турдувус, бо кижи бодаарга звено аргазы эки. Чүге дээрге, ажылдын шынарын хынаарынга таарымчалыг.

Ооң оозу чөп. Ажылдап турар техниканың, ажылдың шынарын, оон ынай кижилерниң ажылга хамаарылгазын, хыналдазын кылырынга звено аргазы эптиг болуру чугаажок.

Ондар Донгураковичиден эш-өөрү дуза диллээрге, ол кажан-даа чажам дивес. Чаңгыс чарган черин ол та чеже катап каталтаан. Кайда кандыг хөрзүннүг, кандыг чер барын ол беш салаазы дег билир. Чедерниң делгем ховуларын аай-дедир каш катап ону чорбаан дээр.

Ынчангаш ооң эдилээн техниказы оңу эки дыңнаар. Тааланчыг төпмес-батпас «каргыраазын» дүн-хүн дивейн Ондар Донгураковичиге хову-шөлдер, даглар белдеринге аян тудуп ырлап берип чоруур. Чедерниң оглу, Ондар Донгуракович ынчангаш тура дүшпес кежээ дестерниң бирээзи-дир.

Э. ТЕЖИТ.

Херээженнер чөвүлелдеринде

АВЫРАЛДЫГ АВА КОНЧУГ

Ава дугайында ыры, шүлүк кижиниң чүрээнге эң эргим, чүгле чогаалчының сеткилин илереткеп-даа болза, ол биске чоок, билдингир. Өртээ турбас өрелиг мен деп аваларның ажы-төлү бодап чоруур.

Херээжен чонну хүндүлээр, үнелээр чаңчыл шаг шаапдан туруп келген. Бажының дүгү «хырааланы» берген эр улус безин изинге чассыыр. Чурталгазының каастакчызы, ажы-төлдүң авазы кижизидилгеге ажылынга кол рольду ойнаар. Ургуларының төлептиг аажы-чаңы, хамааты бүдүжү бир дугаарында өг-бүлеге кижизиттинер.

Чөөн-Хемчик районнуң чурттакчы чонунуң хөй кезии херээженнер. Бажың ажылындан аңгыда олар бүдүрүлгелерде, уруглар кижизидилгезинге, хөй-нитти ажылынга идепкейлиг киржип чоруурлар.

Районда (амгы Сүт-Хөл районнуң девискээри-биле катай алырга) 341 ажыг херээженнер чазактың шаңналдарын эдилеп турар. Оларның иштинде Ленин орденниң үш эдилекчилери, 17 хүндүлүг аттыг, 93 Маадыр-иелер бар. Чаңгыс чер чурттуглары мурнакчы, хөй уруглалыг иелерни хүндүлээр, оларга чоргаарланыр.

Районда херээжен чон ортузунда ажыл хөй талалыг. Партия райкомунуң херээжен чон ортузунда ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи, херээженнер чөвүлели агитквартиралар дамчыштыр идей-кижизидилгелиг ажылды күштелдирип турар. Оларның аразында чарышты организастаан. Чурттап турар девискээр аайы-биле ажылдап өскеде, агитквартталдар эргелекчилери суур чаагайжыдылгазынга, огород тарып өстүреринге улуг үлүүн киириштирип турар. Энир чылдын түңнелиби-биле Лима Игорьевна Дамба-Даржааның удуртканы Хайыракан суурда херээженнер чөвүлели чарышка тиилекчи болган.

Бажың-Алаак, Чыраа-Бажы, Хорум-Даг суурларда кудумчуларны дескилээрде, штакетниктерни болгаш херимнерни чугайлаарынга, огород өстүреринге херээженнер чөвүлелдери эки киришкен.

Районнуң суурларынга 16 үнүүшкүнүг хуралдары эрттирген. Херээженнерниң саналдарын, негелделерин, хомудалдарын орта өөрениир көрүп турган. Бо бүгү ажылды организастаарынга Светлана Саая, Александра Опар-оол, Раиса Төгүс, Анай Монгуш идепкейлиг киржип, аваларның ажылдаарынга, чурттаарынга, уруглар кижизидерниге таарымчалыг байдалды тургузарынче сагыш салып келген.

Школада өөренип турар ургуларының өөредилгезинче Валентина Көкеевна Ооржак улуг сагышты салып турар. Ол — төреелдер комитединиң кежигүнү. Кошкак өөренип турар, чурум үрээр уругларның ада-иези-биле ажылга ооң киржилгези улуг.

Саанчылап, хойжулап турар херээженнерни хол-биле кылыр ажылдан хостаар, оларның ургуларын ясли-садка, интернатка тургузар талазы-биле хемчеглерни ап чорудуп турар. Фермаларда ажыл механизастаттынмаан таварылгада, саанчылар силосту боттары дажыыр. 30-40 литр сүттү көдүрер ужурга таваржып турар. Чамдык черлерде кызыл-булуң, чунар-бажың чок.

Сөөлгү чылдарда бригада төптеринде чунар-бажыңнарны туткан. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазының чайлаанда 30 уругларга ясли-садты тургускан. Шык-Бажы фермада база садик бар. Чайлагларда арыгланыр бажыңнарны туткан. Өглерни дериир кожеринге эптиг херекселдерни чагыдып турар.

Район иштинде «Культурлуг малчын өг-бүле» дээш чарыш чорүп турар. Ооң түңнелин бригада хуралдарынга үндүрер.

Ыракты кыштагларже болгаш фермаларже, хову турлагларынче комплексилиг үнүүшкүннерге эмчилерни, лекторларны, культура ажылдакчыларын база киириштирип турар. «Искра» совхозтуң Чайлаг-Хемде фермазынга, Дагыр-Шеми хойжу бригадазынга олар чораан.

Ленин орденниң эдилекчизи, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, Дөргүн сүт-бараан фермазының саанчызы Алдын-кыс Санаа-Байыровна Монгуштуң күш-ажылчы чедиишкиннери республикага билдингир. Чартык чылда мурнакчы саанчы бир инектен 2867 кг сүттү саап алган. Ооң күш-ажылчы коллективке үлегери улуг.

Бедик бүдүрүкчүлүг ажылды хөй-нитти ажылынга идепкейлиг киржилге-биле холбап турарларга улус депутаттарының район Совединиң депутады, «Чыраа-Бажы» совхозтуң малчыны Чечек Сендажы, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң саанчызы, комсомол организациязының секретары Надежда Куулар, Арыг-Бажы фермазының мурнакчы саанчызы Малина Монгуш оларны хамаарыштырып болур. Оларның-биле ужуражыышкыннарны удаа-дараа эрттирип турар.

Ленин орденниң эдилекчизи Хувискаал Хомушку, дайынның хоочуну Вера Байлак, 11 уруглалыг Маадыр ие Кара-кыс Даңзы-Белековна Куулар бодунуң арга-дуржулгазын аныяктарга дамчыдып, аныяктарның дагдыныкчылары болуп турар.

Район иштинге алдарлыг херээженнер-биле ужуражыышкын кежээзин февраль айда эрттирген. Чоокта чаа «Мээң өг-бүлем — мээң алдарым» деп интернационалчы кежээге бурят, татар, хакас, орус, тыва өг-бүлелерин чалаан.

Ийи айда бир удаа херээженнер клуву ажылдап турар. Аваларга совет өг-бүлениң үндезиннерин, өг-бүле дугайында социалистиг хоойлуну юрист Надежда Чычаан-ооловна Күжүгет чугаалап берген. Аныяк иелерге чаш уругну канчаар ажаарының дугайында уруглар эмчилери, өг-бүле киржилгезиниң айтырыгларын башкылар тайылбырлап берип турар.

Аныяк уруглар-биле ажыл бир онзагай талалыг. Оларга тускай кежээлерни организастап турар. Танцы, уран холдар бөлгүмнеринде олар киржип турарлар.

Культура бажыны-биле катай тыва оюннар конкурузун база эрттирген. Хайыракан суурга чогаалчы М. Б. Кенин-Лопсаңның «Херээжениң чоргааралы» деп номунга номчулга конференциязын, школа коллективтери-биле ава кижи дугайында чогаалдар конкурстарын чоруткан.

Дайынның, күш-ажылдың, партияның болгаш комсомолдуң херээжен хоочуннарын комсомол организациялары, пионер дружиналары, тимуржу отрядтар шефке алган.

Бо хүннерде агитквартталдар аайы-биле херээженнер мал чеминиң белеткелинче идепкейлии-биле киришкен.

Тываның 40 чылынга турасклатан улусчу чогаадылганың республика фестивалынга херээжэннер база киржип турар. Агитквартиралар аразында көрүлде доозулган. Херээженнер чөвүлелдери уран талантылыг аныяктарны дилеп, тыварынга үлүүн киириштирип турар.

Чөөн-Хемчик районнуң херээженнери СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар база Совет Тываның 40 чыл оюн бедик күш-ажылчы көргүзүглер-биле уткуур дээш идепкейлиг ажылдап турарлар.

А. ХОВАЛЫГ.

МУРНАКЧЫ СААНЧЫЛАР

Күрүнеге сүт дужаар планын ажыр күүседир дээш Чөөн-Хемчик районнуң сүт-бараан фермаларының аразында социалистиг чарыш калбарган. Коммунист Алдын-кыс Санаа-Байыровна Монгушка удурткан СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта Дөргүн сүт-бараан фермазы чартык чылда бир инектен 1347 кг сүттү саап алган. Саанчы боду инектен 2182 кг сүттү саггаш, чарышка тиилекчи болган. Ол-ла фермада Дуктуг Донен-ооловна Ондар 1918 кг сүттү сагган.

Эки көргүзүглерни «Искра» совхозта Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының коллективи чедип алган. Саанчылар инек бүрүзүнден 1246 кг сүттү саап алган. Социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда улус депутаттарының район Совединиң депутады комсомолчу Малина Монгуш чорүп турар.

А. БАГЫР.

Өртем—беш чылга

КЫЛЫП ШЫДААР ААЙЫ-БИЛЕ

Профессионал угланыышкынның методиказын, чаа кижилерни ажылга шилип алырын болгаш оларны аңаа чаңчыктырарын кадрлар айтырын шиитпирлээриниң дүгүрү кылдыр Горькийде «Орбита» заводунда санап турар. Ону ажыглалга киирген инден бүдүрүлгеге ажылдаары-биле чоок-кавы школалардан кээп турар доозукчуларның саны өскен, коллективке ажылдаары-биле келген аныяк улус ажылдан үнер-кирер чоруун эвээжеткен, мергежил талазы-биле оларның билии дүрген өзүп турар апарган. Моон мурнунда ажылдан үнер-кирер чорук «Орбитага» 30 хуу чедип турган болза, ам ол чүгле ийи хире хуу болу берген. Чүге дээрге конвейерге ажылдаар күзели-биле келгеннерни күш-ажылга шилип алган, оларның аңаа тааржыр таларын бүгү тала-биле барымдаалап көрген.

Кижиге улуг аас-кежик — бодунда бар салым-чаяанны долузу-биле амыдыралга боттандырар арга. Бодунга таарыжыр, эки ажылдап болгу дег ажылды кижи бүрүзү дораан тып ап шыдавайн турар, бо талазы-биле согур душ болур чоруктар эвээш эвес. «Орбитада» социал-психологтуг шинчилелдер лабораторияга эртемге үндезилеп чоруткан ажылдарны СЭТА-ның корреспондентизи хайгаарап көрген.

Ажылга чаа келгеннер-биле бир дөмей, оожум болгаш томааннг мага-боттуг, бедик чаагай оолду кадрлар килдизиниң лабораториязынче чоруткан. Оолдуң чугаалааны болза, эжи ышкаш, автоматка ажылдаарын илереткен. Чылдагааны? Техника чаа, ажылдап ап болур эвээш эвес шалың, солун коллектив.

— Ол шынап-ла ындыг — деп, психолог харылаар. — Адырам, ол ажыл силерге солун болурун-болбазын тодарадып көрээли.

Хөй приборларлыг, кнопкаларлыг, чырып турар таблоларлыг болгаш тумблерларлыг комбайн чанынче оолду олуртупкан, экранга көзүлген шыыгларны, өске-даа чүүлдерни сактып алырын база ону катап тургузарын оолга онаалда кылдыр берген.

Ооң соонда харысалга дугайында чугаа болган, чаа келген аныяк кижи ажылдап кирер дээн бижиин дедир ап алган. Өске цехче чоруткан. Илерээни болза, ол оожум кижи болган, эжиниң соондан чораан болза, бергедээр, психологтуг күжениишкин-биле ажылдаар, хоржок турган.

Психологтарның илеретнени болза, кижилер-биле чугаа кылыр арга чок, шимээн чок черге демги кижиниң таарышпазын психологтар илереткен. Ажылдың ол участогу аңаа, ол участокка-даа таарышпас болганы ол. Бир талазында, оолдуң сактып алыры, тудуп алганда шалыпкыны-даа аажок болган. Заводка аңаа эң дээре чер — аппаратура монтажы.

Чаа ажылчын-биле кады цехке дараазында чүүлдер тургустунар: аныяк кижиниң кандыг ажылга таарыжырының, арга-шиниээзиниң дугайында бижээн контроль саазын болгаш дагдыныкчының демдеглели. Ол документ бүдүн чартык чыл хире үеде херегленир.

Лабораторияның специалистери кол нуруузунда часпайн турар. Оларның сүмези-биле чоруткан ажылдар эки салдарны чедирген.

— Хамык чүве бүдүрүлгеге чаа келген кижиден хамааржыр пазы билдингир — деп, лабораторияның эргелекчизи Л. Французова чугаалап турар. — Психологтуг климады кандыг коллективке, кандыг дагдыныкчыга таваржырындан база хамааржыр. Демдеглеп калылы, педагогика болгаш психологияның үндезиннерин дагдыныкчыларга, ортумак звено удуртукчуларынга өөредип турар бис. Бригадир мастер кижиден бүдүрүлгеде байдал хамааржыр. Бүдүрүлгениң эге коллективтеринге калбак психологтуг шинчилелдер чоруткаш, оон соонда бо талазы-биле түңнелге келдивис.

В. ИОНОВ,
СЭТА-ның корр.

АПТАРА-БАЖЫ АЖЫК ЧАЙЛАГ

Шынап-ла, кезек аът маңнап, четпес чыгыы делгем шыктарлыг, дээрже бедээн дыттар, пөштер хүрээлээн ээнмерлиг, чүзүн-бүрүн чечектер шыпкан аяңнарлыг, сеткил-сагышты сергедип кээр, онза-ла чайлаг. «О. Шынаа» совхозтуң № 3 хойжу бригадазының малчыннарының мал семиртир чери ол-ла болгай. Шээр малдың семиртилгезинге Аптара-Бажы кедергей-ле таарыжыр. Маңаа одарлап чайлаан хойлар шала кускээр, шынап-ла, кажаа эжиинге сыңмас апаарлар.

Бо чайлагга чылдын-на «адам чурту, аъдым баглаажы» дээш, чаңчыл-биле кээп чайлаглаарларының бирээзи — «О. Шынаа» совхозтуң хоочун хойжузу Окчаа Манчык-оолович Доңмит. Доңмитти кара чажындан-на кадарчылап эгелээн дизе, частырыг болбас. Тодаргайлаарга, ачазы Манчык-оол ашак, авазы Седипей олар Окчаа минниш кээрге-ле, колхозтуң хоочун хойжулары турганнар. Оол 4-5 харлыында-ла хураганнар бажы дозарынга өй апарган. Чоорту мал ажылынга сонуургалы көдүрлүп, аңаа хандыкшып эгелээн. Мал ажылында багай чүү деп: делгем эки ховуларга девиржип турар бораны мунгаш, ээр торепчизин чалгынналдыр, ээнги удун сыылалдыр челзигилептерге кандыг ийик эки аъттыы чоруу-биле эрес эриниң сагыш-сеткили каттыжа бээр болгай.

Чогум-на ындыг эрестерниң бирээзи—Окчаа Доңмит. Мал ажылынга шак ындыглар: эрес, кежээ кижилер таарыжыр. Чайның изиин, кыштың соогун эскербес улус ол. Оларның уйгу-дыш чок, күжүн үндүрүп, дерин төп чорааш, кылып каан ажылын чону үнелеп чоруур.

Окчаа биле Кара-кыс Доңмиттер бо чээрби ажыг чылдар иштинде малчынап келгеш, чүс төрүүр хойга онаалтыр тозаандан куду чаш төл ап корбээн. Колдуу чылдын-на чүстен өрү хураганнарны камгалап чаңчыккан. Оон чажыдыы—шудургу күш-ажылда. Эрткен чылын ийи бодунун база өөреникчи уругларының күжү-биле 15 тонна сигенни, 10 тонна өдекти белеткеп алгаш, баш удур-ла кыштаа Кызыл-Бедикке чедирип алганнар. Ынчангаш хойлары кышты хүр-менди ашкан. Төрүүр хойларындан чүс башка онаалтыр чүс хураганны менди камгалап алгаш, бо чылын база-ла мурнакчыларның одуруунда олар киргеннер.

Амгы үеде олар Тываның ССРЭ-ниң составынга эки тура-биле киргенден бээр 40 чыл оюнга төлептиг ужуражыр сорулга-биле, кодан хойларын чүгле ийи боду кыргааш, бир башка онаалтыр 1 кг 800 гр. дүктү дужаарын хүлээнгеш, күжениишкиннинг ажылдап турарлар. Кодаанда төрүүр 373 хой бар. Оларның алган социалистиг хүлээлгези күүсеттинер дээрзи чигзиниг чок. Чүге дизе, хойлары кыш көрбээн деп болур: деңгели эки, күжү хүр.

— Бо кадай, Кара-кыс Мунзуковна, Маадыр-ие деп хүндүлүг атты каш чыл бурунгаар алды.—деп, хойжу чугаалап ор.— Уругларны төлептиг кижилер кылдыр күш-ажылга чаңчыктырып тур бис. Улуг уруувус Галина Красноярскиниң көдээ ажыл-агый техникумунда. Улаавас зоотехник болуп кээр. Черле шупту малга эптиг уруглар. Оглувус Алексей чаа Чаа-Хөлдүн шалыпчы тудуунда комсомолдуг путёвка-биле барган. Ийи уруувус тускай өөредилге черлеринче өөренип кириптеринге белеткенип турар. Арткан чедизи школада эки өөренип турар. Чайгы үеде бистиң дузалакчыларывыс. Эң бичези садикте өзүп, дорутуп турар.

Оларның өөнүң иштин шуутла сайзанак дег дерээн: угулзалыг аптаралар, стол, сандай, приёмник, хевистер...

— Мен школа доосааш, Балгазынның профтехучилищезин 1957 чылда доосканмен. Ол ажылга колдуу ызырынмадым. Үш-ле чыл хире трактористээш, 1961 чылда мал ажылынче шилчээним бо. Адам адын сыкпас дээш, ам-даа кызып ажылдаар мен—деп, чаала дөртен хар ашкан Окчаа Доңмит түңнеди.

О. ЧИНМИТ.

Тыва АССР-ниң күрүнениң аңнарының хевирлеринге болгаш комплекстиг аңныыр камгалалдыг черлериниң дугайында

ДҮРҮМ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели 1983 чылдың июль 11-деги № 260 доктаалы-биле даразында дүрүмнү хүлээп алган болгаш ону боттандырарының, хажытпазының хемчеглерин ап чорударын Кадээ ажыл-агый, Арга-ыяш ажыл-агый, Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерстволарынга, Респотребсоюзка, Аңныыр-тывыш ажыл-агый эргелелинге, Аңчыларның болгаш балыкчыларның республика ниитилелинге, бойдус камгалалының ниитилелинге даасқан.

I. НИИТИ ЧҮҮЛДЕР

1. Күрүнениң аңнарының хевирлериниң болгаш комплекстиг аңныыр камгалалдыг черлери, аңнарының болгаш куштарының ховар хевирлерин камгалаар, камгалалдыг чер-биле кожа турар девискээрлерге оларның санын өстүрер база көвүдедир сорулга-биле тургузар.

2. Камгалалдыг черни Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели тургузар, ооң режимин, күштүг болур хуусаазын, кызыгаарларын болгаш ээлеп турар шөлүн доктаадыр.

3. Камгалалдыг чер Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Аңныыр-тывыш ажыл-агый эргелелиниң эргезинге турар, ол камгалалдыг черге контрольду боттандырар болгаш аңаа ажыл-чорудулганы удуртур.

4. Девискээрин күрүнениң аңныыр камгалалдыг чери кылдыр чарлааны ында кирип турар чер болгаш арга-арыг участогун, суг девискээрин, чер, арга-арыг, суг ажыглакчыларындан хавырганы ол болбас.

Чер, арга-арыг, суг ажыглакчылары камгалалдыг черге доктааткан режимни сагыыр, камгалалдыг черге тургускан сорулгаларны күүседиринге бүгү талалыг дузаны чедирер хүлээлгелиг.

II. КАМГАЛАЛДЫГ ЧЕРНИҢ СОРУЛГАЛАРЫ БОЛГАШ РЕЖИМИ

1. Камгалалдыг черниң кол сорулгазы болза черлик аңнарның болгаш куштарның ажыл-агыйга, эртемге база культурага үнелиг хевирлерин камгалап арттырары болгаш баш санын өстүрери, оларның амыдыраар девискээрин хевээр арттырары болур.

2. Камгалалдыг девискээрге даразында чүүлдерни хоруур:

а) бөрүлерни узуткаарындан аңгыда, черлик аңнарны болгаш куштарны кандыг-даа арга-биле аңнаары, дириг амытаннарны тудары;

б) кол ажыглалга арга-арыгны кезери;

в) химиктиг хораннарны ажыглаары;

г) казымал байлактарны дилеп тывары-биле шинчилел ажылдарын, оларны ажыглаарын Аңныыр-тывыш ажыл-агый эргелели-биле дугуржулга чокта чорудары;

д) мал чеминге будук-бүрү белеткээри;

е) механизастаан транспорттуң орук чок черлерге шимчээшкини.

3. Камгалалдыг черниң режимни чер, суг ажыглакчылары-биле, эртем болгаш бойдус камгалал ниитилелдери-биле дугурушканы ёзугаар тургускан.

III. КАМГАЛАЛДЫГ ЧЕРНИ КАМГАЛААРЫ

1. Камгалалдыг черниң режимни сагыырының хайгааралын Аңныыр-тывыш ажыл-агый эргелелиниң удуртулгазы-биле егерьлер хөй-ниитини киириштирип тургаш боттандырар.

2. Камгалалдыг черниң егери:

а) камгалалдыг черниң режиминиң болгаш аңнаарының дүрүмнерин шын сагыырын, а ол ышкаш камгалалдыг черге кожа турар аңныыр девискээрлеринге күштүг боop турар аңнаашкын чурумнарын күүседип турарының хайгааралын чорудар;

б) чурттакчы чон ортузунга бойдус камгалалының талазы-биле тайылбыр ажылын чорудар, камгалалдыг черниң кызыгаарларынга сагындырыг демдектерни азар болгаш эргежок чугула бижиктерни тургузар, биотехниктиг хемчеглерни чорудар база савыырларда көрдүнген аңныыр ажыл-агыйжы өске-даа ажылдарны күүседир.

в) арга-арыгларга өрт болдурбазының чурумнарын сагып турарын көөр, а бир эвес өрт үнер болза, ону узуткаарының бүгү хемчеглерин алыр.

3. Хоойлу ёзугаар доктааткаиын барымдаалап камгалалдыг черниң егери камгалалдыг черниң режиминиң үрекчилерин, а ол ышкаш аңаа кожа чыдар аңныыр девискээрлериниң аңныыр чурумнарын үрээннерни тудар, оларга протоколдарны тургузар болгаш олардан боолаарын, аң тудар херекселдерин, шын эвес аңнааш алган продукциязын хавырар эргелиг. Хавырган продукцияны оон садыг-белеткел организацияларынга дамчыдып бээр.

4. Камгалалдыг черниң егеринге тускай форма идик-хептиг (халаска), албан черинин боозун бээр. Боону тускай савыырларда болгаш чурумчудуп көрдүнгенин ёзугаар бээр, эдилээр, кадагалаар болгаш ажыглаар.

5. Черлик аңнарның баш санын таарыштырарын (боолаарын, тударын) Аңныыр-тывыш ажыл-агый эргелелиниң төлээлеткен ажылдакчыларының контролю-биле организастыг чурум ёзугаар егерь азы аңчылар чорудар.

6. Камгалалдыг черниң режимин үрээн буруулуг кижилерге ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң хоойлуларынга дүүштүр административтиг, кеземче азы өске-даа хевирниң харыысалгазын онаар.

7. Камгалалдыг черниң режимин үрээп совхозтар, арга-ыяш ажыл-агыйлары болгаш өске-даа организациялар, а ол ышкаш тус-тус хамаатылар чедирген когаралын ССР Эвилелиниң болгаш РСФСР-ниң хоойлуларында көрдүнгени хемчээлге чурум ёзугаар төлээр.

IV. ТҮҢНЕЛ

Аңныыр камгалалдыг черни Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Аңныыр-тывыш ажыл-агый эргелелиниң тускай акша-хөреңгилери-биле тудуп тургузар. Камгалалдыг черни Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы-биле күш чок болдуруп болур.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ЧУРУКТА: америк школачы Саманта Смиттиң эртнен кинофестивальдың киржикчизи, Моолдуң кино артизи Оюунцэцэг-биле Кызыл шөлге таныжып турары.

А. ШОГИННИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохроникаzы.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ЧАА СУДНО

БЕРЛИН. Хары угда 600 ажыг улуг хааржактарны чүъктээр аргалыг чаа далай суднозун Варнемюнде «Варнов верфт» верфиниң корабль кылыкчылары сугже эжиндирип киирген. Ол — бо чылдың эгезинден тура ГДР-ниң эң улуг судно кылыр бүдүрүлге чериниң туткан алды дугаар суднозу-дур.

Варнемюнде судно кылыр черниң кол чагыкчызы Совет Эвилели боор, ооң-биле хөй чылдарда харылзажып келген. Ооң чагыын ёзугаар аңгы-аңгы хевирниң 120 ажыг чүък суднолары, оларның-биле кады Арктиканың байдалдарында эштиринге таарыштыр кылган кургаг чүъктер сөөртүр далайның суднолары кылып берген.

СОВЕТ ЧАГЫГ ЁЗУГААР

ПРАГА. Праганың «ЧКД-Татра» заводунуң инженерлери болгаш конструкторлары совет транспортчуларының чагыын ёзугаар чаа хевирниң трамвайын кылып тургускан. Дуржулга кылдыр үндүрген «Т-3М» дээр хевирлиг трамвай мурнундагыларындан ооң ниитиниң чүгле эптиг-таарымчалыы болгаш чоруунуң чымчаа-биле эвес, харын база дыка камналгалыы-биле онзаланып турар. Ол чаа вагоннар мурнундагы хевирлерден 30 хуу эвээш электри энергиязы чарыгдаар. Баштайгы «Т-3М»-нер бо беш чылда совет хоорайларының кудумчуларынче үнер.

Совет Эвилелинден чагыглар Праганың ол заводунуң келир үеде хөгжүлдезиниң үндезини боор турар. ССРЭ-же чылдың-на ортумаа-биле амгы үениң алды чүс хире машиназын чорудуп турар. Ол болза, бүдүрүлге чериниң бүгү продукциязының чартыындан хөй-дүр. Ындыг калбак кады ажылдажылганың ачызында «ЧКД-Татра» хоорай демир-оруунуң дериг-херекселдерин бүдүрер талазы-биле делегейниң улуг дээн бүдүрүлге чери апарган.

22 МУҢ ДУГААРЛЫГ ТРАКТОР

БУХАРЕСТ. Румынияның Крайова хоорайында трактор заводунуң кол конвейерниден 22 муң дугаарлыг трактор кылдынып үнген. Тракторларны болгаш кедээ ажыл-агыйның өске-даа техниказын кылып үндүрери 1975 чылда совет специалистерниң техниктиг дузаламчызы-биле эгелээн. Амгы үеде ооң машина тудукчуларының аныяк коллективи кандыг-даа нарын сорулгаларны шиитпирлеп шыдаар апарган. Ол завод 80 болгаш 180 аът күштүг тракторларны, 45 аът күштүг гидравликтиг чүдүрукчулерни болгаш кедээ ажыл-агыйның өске-даа 14 хевирлиг дериг-херекселдерин кылып үндүрүп турар. Ол бүдүрүлге черинде социалистиг чарыш калбарган. Бо чылдың эгезинден бээр 10 млн. лей-акшаның пландан дашкаар продукциязын кылып үндүрген.

ЧАА ДЕРИЛГЕЛЕРНИ АЖЫГЛААШ

СОФИЯ. Чаа технологтут дерилгелерни ажыглалга кииргенниниң түңнелинде Пловдивтиң «Агрия» дээр химия заводунга үнүштер камгалаар бүдүмелдерни кылып үндүрерии катап көвүдээн. Ол технологияны Девинниң химия машина тудуушкунунуң институдунуң эртем ажылдакчылары ажылдап кылган.

Ол институттуң коллективи республиканың «улуг химияның» кол-кол бүдүрүлгелери-биле керээлерни ёзугаар хөй чугула төлевилелдерни кылып, индустрияның ол чугула адырларының бирээзин бедик бүдүрүкчүлүг дерилгелер-биле хандырарынга улуг үлүүн киирип турарлар. Девинниң эртемденнериниң чогаадып кылганы дыка хөй технологтуг чаа аргаларны чурттуң химия бүдүрүлгелеринге ажыглааның ачызында БУР-нуң улус ажыл-агыйы сөөлгү чылдарда он-он миллион лев-акшаны камнап алыр аргалыг болган.

НИКАРАГУАНЫҢ ШЫННЫГ ХЕРЭЭНГЕ ДЕТКИМЧЕ

● **БЕРЛИН.** Херээженнерниң демократтыг делегей федерациязы (ХДДФ) Вашингтонга деткиткен контрреволюстуг идегеттерниң Никарагуаже эжелекчи халдаашкыннарын доп-дораан соксадырын негээн. Ол чуртка хамаарыштыр дүшкүүрлүг байдалды күштелдиргениниң бүгү харыысалгазы Рейганның администрациязынга онаажып турарын ооң медеглелинде демдеглээн.

● **ГАВАНА.** Төп Америкада кризисти шиитпирлээриниң кол негелдези Гондурастың Никарагуа-биле кызыгаарлажып турар районнардан хелезиленикчи бүгү шериглерни чугаа чокка үндүрери болгаш сандиножу революцияга удур чепсектиг өнчүк-төңгээлерин соксадыры болурун Кубаның «Гранма» солуну бижээн.

● **МЕХИКО.** Социалистиг интернационалдың даргазы В. Брандт Рейганның администрациязының Төп Америкада эжелекчи политиказын буруу шапкан. Барыын Европаның чурттары ол девискээрде АКШ-тың агрессиг үүлгедиишкиннерин шиитпирлии-биле буруу шавар ужурлуг деп, ол «Диа» солунга берген интервьюзунга чугаалаан.

(СЭТА).

ЧЕДИИШКИННИГ ДЕМИСЕЛ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Сөөлгү хонуктарда ливан патриоттар израиль эжелекчилерге удур ийи удаа чедиишкинниг хөделиишкинни кылган.

Ливанның Национал патриотчу фронтузунуң дайынчы хөделиишкиннер дугайында ында парлаттынган медээзинде дыңнатканы-биле алырга, бир бөлүк партизаннар Айн-Ануб суурнуң чоогунга эжелекчилерниң механизастаттынган хайгыылчыларынче халдаашкын кылгаш, ийи бронетранспортёрну узуткаан. Израильдер ол ышкаш чеди солдадын өлүртүп база балыгладып когараан.

УДУРЛАНЫЫШКЫН

САН-ФРАНЦИСКО. (СЭТА). АКШ-тың херээженнериниң национал организациязының Калифорнияда салбырының съездизиниң делегаттары Вашингтоннуң амгы администрациязының политиказын шиитпирлии-биле буруу шапканнар. Ниитиледе оларның дең эвес эргелиг байдалынга — ажылга хүлээп алырда болгаш ажыл төлевирин бээрде, социал хандырылга айтырыгларынга оларны массалыы-биле ылгай көөр чорукка удур америк херээженнерниң киленнээшкининиг удурланыышкынның үнү чаңгыланып турган. Ол бүгүнүң түңнелинде АКШ-та ядыы-түреңги чорук херээженнерниң чайлаш чокка таваржыр «артык эргези» болу берген. Херээженнерниң шынныг негелделеринге каржызы-биле харылавайн турар Рейганның чазаанга оларның байдалының үргүлчү баксырап турары дээш харыысалганы ораторлар онаап турган.

Съездиниң киржикчилери Каттышкан Штаттарның херээженнерни 1984 чылдың соңгулдаларының үезинде Р. Рейганга удур бадылаарынче кыйгырган.

ТАРААЧЫННАРНЫҢ СОЛУНУ

Гани Кантеге, мали журналист болгаш чогаалчыны, сөөлгү үеде кабинетке таваржыры белен эвес. Чуртталгазының ажыл-херээ болу берген айтырыгны шиитпирлээр дээш Бамакодан Моптиже ол үргүлчү чоруп турар. Гани Канте бижик билбес чорукту узуткаар талазы-биле нииити национал кампанияның идепкейлиг киржикчизи болгаш организакчызы. Африкан дылдарга бижикти хөгжүдер талазы-биле ол чүткүлдүг пропагандист. Ам бөгүнгү хүннерде мали кедээ школаларда өөренип кирипкен бижимел бамбар дылды тургузарынга ол шуут кирипкен. Кантениң үндезин сорулгазы—Бамакода ай санында үнүп турар «Кибару» («Новости») солун, ол ооң кол редакторy.

«Кибару» он ийи чыл үнүп турар, номчукчулары — кедээ черниң кижилери. Солуннуң кол сорулгазы — чырыдыышкын ажылы. Бамбара бижикти өөренип турарларга ажыктыг, бөдүүн, номчуттунгур домактары ында парлап турар. Оларның уткалары: кудук ыштин хирлендирбес, маляриядан аарбас дизе чүнү кылза экил, баштайгы эмчи дузазы, суг дээн чижектиг. База ол ышкаш мали чон биле чазактың демократтыг эвилелиниң кол хемчеглерин тайылбырлап, делегей болуушкуннарының эң чугулазын чугаалап турар.

Ам ол солуннуң биче дуңмазы — «Кабаару» («Новости») — пель дылдан очулдуурга, ол дылда чугаалажып турар бөлүктүң саны Малиде ийиги черде. Моптиге «Кабаарунуң» баштайгы дугаары чоокта чаа үнген. Ооң үндүрүлгезин белеткээринге Гани Канте киришкен.

Чаа солуннуң кол редакторy Бадама Дукуре баштайгы дугаарны мецээ көргүстү. Ооң мурнуку чүүлүнде бижээни болза, пель чоннуң ортузунга бижик билбес чорукту узуткаар талазы-биле бо солун чөленгииш болур. Мопти районнуң географтыг байдалдарын, районнуң девискээринде чоруттунуп турар «Рис», «Балык ажыл-агыйы» болгаш өске-даа кол-кол экономика айтырыгларын солунда парлаан. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, тараачыннарның ажыл-амыдыралы-биле тудуш айтырыгларны солун көдүрер.

Журналистерниң шиитпирлеп турар айтырыглары кончуг чугула. Солуннарның дузазы-биле тус черниң дылдарының бижимел хевирлерин калбартыры болгаш быжыглаары — чоннуң культура эртинелерин арттырып камгалаары. Диптиң төөгүзүн өөреиринге диалектилер болгаш аас чугаа төөгүчүлерге болгаш этнографтарга ол үндезин болуп турары билдингир. Берег Слоновой Кости Республикада чурттап турар мали чогаалчы Амчате Ба маңаа хамаарыштыр кончуг шын болгаш чиге кылдыр чугаалаан: «Африкада мочуп берген кырган—өртени берген библиотека».

Ынчангаш тус черниң дылдарынга школа өөредилгезин чорудар дээш диптиң чамдык чурттарының эртемденнеридаа, чазактары-даа элээн күжениишкиннерни үндүрген. Африкада бүдүн чартык муң дылдар бар.

Бо чугула ажылга үлүүн тараачыннарга ажыттынган чаа солун—«Кабаару» киирип турар.

В. ОНУЧКО,
ПМА-ның тускай корр.

ӨҢНҮКТЕРНИҢ ЧЕДИИШКИННЕРИ

● **СОФИЯ.** Бургастың И. Бояджиева аттыг заводунуң коллективи судно септээр эштип чоруур мастерскаяны совет чагыкчыларга дамчыдып берген. Ол дээрге ССРЭ-же чоруткан ындыг дөрткү мастерская болган. Совет болгаш болгар инженерлерниң дем каткан күженишкиннериниң түңнелинде чаа модельди тургускан. Мастерскаяның дериттингени амгы үениң дериг-херекселдери доозар ажылдарның хемчээлин 25 хуу улгаттырар арганы берген.

Ам «Каспий» хевирниң баштайгы ийи танкерин бүдүрүлгеде эптеп турар. Оларны база ССРЭ-ниң техниктиг деткимчези-биле кылып турар. Болгар-совет найыралдың ачызында тургустунган бо завод бодунуң продукциязының деңн кезиинден хөйүн Совет Эвилелинче чорудуп берип турар.

● **БУХАРЕСТ.** Эмнээшкин сорулгаларынга ажыглаар «ЛГ-10» дээр баштайгы румын лазер установказы найысылалдың ортопедия болгаш травматология клиниказынга шылгалда шенелдези чедиишкинниг эрткен. Бухарестиниң физика институдунуң специалистери нейрохирургияга ажыглаар чаа лазерни төлевилеп турар.

Румыния Социалистиг Республикада ажылчы чоннарның кадыкшылынче улуг кичээнгейни салып турар. Амгы үеде республикада 5700 диспансерлер, 430 ажыг поликлиникалар ажылдап турар болгаш 210 муң орунныг эмнелгелерни ажыткан. Кадык камгалалын хөгжүдеринге бо чылын күрүне 16 миллиард лей акшаны дозевилеп берген.

● **ПРАГА.** Хөмүр-даштычерниң ханызындан барып казып алырының чаа дериг-херекселдерин чуртта эң улуг дээн Острава-Карвинскийниң хөмүр-даш бассейниниң шахтёрлары алган. Опава хоорайда «Острой» каттыжыышкынының специалистери болгаш бассейн бригадаларының чаартыкчылары өрүмнекчи комбайннарны, хөмүр-даш алдазыннарын болгаш кожаланчак траспортёрларны чогаадып тургускан. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Милан Жабчиктиң бригадазы бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар баштайгы агрегаттарны шенеп көрген. Алдаржаан коллектив хүн бүрү эң хөй — 750 тонна «кара алдынны» чурттка берип турар. Остраваның шахтёрларын адырның мурнакчы отряды кылдыр дүрүм ёзугаар санап турар. Олар чыл бүрү 24 миллион тонна хөмүр-дашты казып, төрээн чурттунга берип турарлар.

● **БЕРЛИН.** Герман Демократтыг Республиканың Шпрей хемде чүък сайгарар портунда тудугнуң күчүлүг техниказы чеде берген. Ооң порт тудугларын, пирстерин, дебаркадерлерин чаартырынга ам дыка хөй профессияларның специалистери киржип турар. ГДР-ниң найысылалының ол улуг транспорт белдирин чаарты дерээниниң соонда ооң чүък сөөртүр шинээ барык ийи катап улгадыр.

● **БУДАПЕШТ.** Чаа хевирниң электровозтарын бүдүреринче Будапештиде машина тудуушкунунуң «Ганц-Мавак» дээр комбинадының коллективи кирипкен. Оларны 3600 киловатт күчүлүг электрохөделдирикчилер-биле дерир, олар венгр демир-оруктарының электровозтар парыгының ам кол үндезини болуп турар «В-43» дээр локомотивтерден ужен ажыг хуу улуг күчүлүг.

(СЭТА).

ЯПОН ИЕЛЕРНИҢ ДҮВҮРЭЭШКИНИ

ТОКИО. (СЭТА). «Томагавк» дээр чалгыннг ракеталарны чүктеп чоруур америк «Нью-Джерси» линкоруң болгаш «Карл Винсон» авианосецтиң япон порттарга доктаарынга шиитпирлии-биле удурланыышкынны илередип тур бис!» —деп, Иокоусука хоорайга болган иелерниң 28-ки префектура съездизиниң киржикчилерниң хүлээп алган резолюциязында чугаалап турарын «Акахата» солун дыңнаткан. Ол съездиге чүве чугаалаан Японияның дайынга удур херээженнер шимчээшкининиң ажылдакчылары Японияда боо-чепсекти улам хөйүн-биле эндере бүдүрүп үндүрүп турары-биле холбаштыр боттарының ажы-төлүнүң келир үезинге дүвүрээшкинниң улгадып турарының дугайын айтып турганнар. Япон иелер тайбың дээш, Японияда шериг баазаларын узуткаары, ядролуг чепсекти бүгү талазы-биле, бүрүн дужүрери дээш демиселди улам калбартырынче чурттуң хөй-ниитизин кыйгырган, Японияны атомнуг дайынның шөлү болдурбас ужурлуг деп медеглээннер.

АМЕРИК СЕНАТОРЛАРЫНЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Даштыкы херектер талазыбиле сенат комиссиязының даргазы Ч. Перси, ол ышкаш сенаторлар А. Крэнстон, К. Пелл, Ч. Метайес, П. Тсонгес болгаш Л. Пресслер космос делгеминге кандыг-даа хевирниң чепсээн тургузарын хоруур дугайында ССРЭ-биле керээни чарарын чедип алырының оалдадыышкын чок оазымнарын кылырын президент Рейгандан негелде салган резолюция төлевилелин кииргеннер. Ол документиде спутникке удур чепсекти космоска шенээрнинге ийи талалыг хоруушкунну кылырын база айтып турар.

Сенатор П. Тсонгес (демократ, Массачусетс штат) конгресстиң үстүкү палатазынга чүве чугаалааш, Совет Эвилелиниң бо талазы-биле кылган дыка хөй чугула саналдарынче хоойлу үндүрүкчүлериниң кичээнгейин угландырган. Кандыг-даа хевирниң чепсээн космос делгеминге тургузарын хоруур дугайында керээниң төлевилелин ССРЭ КНО-га 1980 чылда-ла киргенин ол база чугаалаан. Бөлүк америк эртемденнерниң болгаш хөй-ниити ажылдакчыларының кыйгырыынга харыызынга совет удуртукчу Ю. В. Андропов ындыг керээни чарарының эргежок чугулазын айытканын деп сенатор чугаалаан.

ХАННЫГ ҮҮЛГЕДИИШКИННЕР

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Сан-Сальвадордан информация агентилелдериниң дыңнадып турары-биле алырга, Төп Американың улуг эвес ол чуртунга чылдың баштайгы чартыында политиктиг чылдаганнар-биле 2,5 муң ажыг кижини өлүрген. Ындыг коргунчуг санны Сальвадорнуң католиктиг шажынының төлээлекчизи Хесус Бельгадо эрткен воскресеньеде чүдүлге үезинде чугаалааш, ындыг ханныг араатанзыг үүлгедиишкиннер дээш харыысалга бүрүнүбиле армияга болгаш айыыл чок чорук албаны дээр черниң шивишкиннерге онаажып турарын дорту-биле айыткан.

Сөөлгү үш чылдың иштинде Сальвадорга 42 муң ажыг кижи өлүрткен.

Хамааты камгалалы

ЧҮНҮ БИЛЗЕ ЧОГУУРУЛ?

Хамааты камгалалының билиглери-биле кижи бүрүзүн чепсеглээри амгы үеде чугула айтырыгларның бирээзи. Ынчалзажок хамааты камгалалының айтырыглары Бай-Тайга районда чогуур деңнелге чедир шиитпирлеттинмейн турар. Хамааты камгалалының штавы, оон тус-тус штабтарының начальниктери бар-даа болза херек кырында оларның кылган ажылдары кончуг эвээш. Шериг-патриоттуг өөредилгекижизидилге талазы-биле өөреникчилер болгаш калбак массаның ортузунда ажыл куду деңнелде.

Хамааты камгалалының билиглерин чон ортузунга пропагандалаар, өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарны бедик деңнелге тургузар талазы-биле республикада дээре черни Кызыл район ээлеп турар. Районнуң хамааты камгалал штавының начальниги Д. С. Чымбага чоокта чаа ужуражы бергеш. 1982-1983 өөредилге чылында хамааты камгалалының район штавы кандыг-кандыг ажылдарны кылып, чорутканыл, ол дугайын чугаалап бээрин дилээн мен.

— Чоннуң бүдүрүп тургусканы бүгү-ле чүүлдер бузуреддии-биле камгалап алдынган турар ужурлуг—деп, партияның XXVI съездизинге демдеглээн. Ынчангаш ук айтыышкынны удуртулга болдурбушаан база Тыва АССР-ниң хамааты камгалал штавының сүмези-биле районнуң совхозтарынга, бүдүрүлге, албан черлеринге, организацияларынга программа ёзугаар чаа өөредилгени эгелээн болгаш ону бо өөредилге чылының программазын чедиишкинниг доосқан. Үш чыл өөренир, 60 шактыг чаа программа ёзугаар (чылда 20 шак өөренир) өөренип турганнар зачёттарны чедиишкинниг дужаап, быжыг билиглиин көргүскен.

Өөредилгени практика-биле холбап турар бис, ынчангаш кичээлдерниң хөй кезии практика кырынга эртип турар. Объект бүрүзүнде кичээл эрттирер класстарны тускайлааш дерээн. Оларның шимелде каасталгазы негелдеге дүгжүр. Эрткен өөредилге чылында Көк-Тей, Баян-Кол, Черби школаларынга болгаш районнун харылзаа белдиринге база холушкак садыг коллективтеринге өөредилге бедик деңнелге эрткен. Ында шеригниң эге өөредилгезинии башкылары Н. Севостьянов, С. Канчыыр болгаш өскелер-даа өөреникчилерге быжыг билигни берип, шериг-патриоттуг өөредилгекижизидилге ажылын бедик деңнелге тургузуп турар.

Бо өөредилге чылында көргүзүглүг ийи өөредилгени эрттирген бис. Аңаа республика штавының начальниктериниң оралакчызы В. М. Коровий болгаш районнарның хамааты камгалалының начальниктери база штаб начальниктери киришкен. Өөредилгени В. М. Коровий «эки» деп үнелээн болгаш 14 кижини хүндүлел бижиктер-биле база «Хамааты камгалалының тергиини» деп хөрек демдээ-биле шаңнаан. Оларның аразында З. Ф. Курганская, А. Н. Дамбаев, А. П. Кошкендей болгаш өскелер-даа бар. Ындыг өөредилге «Сукпак» совхозка база болган. Ол көргүзүглүг өөредилгеге штаб начальниги В. И. Усков, саппитар дружиназының командири Т. К. Серебрянникова болгаш разведка бөлүүнүн командири И. Е. Данилов олар эки белеткелдиин көргүскеннер.

Чедиишкиннер-биле чергелештир четпестер бисте бар. Чылдаларга, «Х Улуг Хурал» «Шамбалыг» болгаш «Кара-Хаак» совхозтарда хамааты камгалалының чамдык дериг-херекселдери четче эвес. Шеригзиттинмээн бөлүктерде өөредилге чорувайн турар. Ол ышкаш № 15, 262 мехколонналарда, райпода болгаш Терлиг-Хая, Кунгуртуг школаларында бүгү-ниитиниң 20 шактыг программазының өөредилгези организастыг чок эртип келген.

Тускай дыңнадыг болган дижик, хамааты камгалалының талазы-биле чүнү билип алза чогуурул, канчаар белеткенирил?

Камгалалга белеткенири чугула. Бир дугаарында бодунарга, өг-бүлеңер кежигүннеринге хууда камгалаларының эт-херекселдерин (противогазты респираторну доозуңга удур камгалал маскасын ап алыр (олар кижи бүрүзүнге белен турар ужурлуг)). Хууда аптеканы, хөй эвес аъш-чемни целлофан-биле ораагаш суг өтпес пестен ийикпе полиэтиленден даарап белеткээн шоодайга шыгжаарын сүмелеп турар. Сүттү, сугну бидоннарга кудар, аксын ыяк дуглаар. Ындыг сава тывылбаза термостарны, графинни ажыглаар. Кудуктарны камгалаар. Оларның аксын так дуглаар, долгандыр 15 см хире кылдыр доңуракты азы элезинни кылындыр төгер. Мал-маганны, оларның чемин база камгалаар апаар. Мал чемин дуглаглыг хааржактарга, силос ораарларынга ийикпе азы эжиш болгаш соңгалары хагдыныг кладовкаларга шыгжаарын сүмелеп турар. А улуг-улуг кодаңнарда малды бичии-бичии бөлүктерге үзер. Оларны аңгы-аңгы кодаңнарга, арга-ла болза, арга-арыг, чоогалар чоогунга чавызааш черлерге кадарар болза эки. Таралаар шөлү, одар дээш камгалаар чүүлдер-ле хөй. А колла чүве —кижилер. Даанган ажылынга харыысалгазын үнелеп, кижилер-биле ажылдап билир болза, кандыг-даа үүле-херек чедиишкин-биле демдеглеңдир. Хамааты камгалалы харыысалганы бедик мергежилди негээр. Ындыг турбуже бо чугула ажылга чамдык эштер негелде чок, эреңгей чоруун көргүзүп турар. Ындыг янзы чижектерни чүгле Бай-Тайга районга эвес өске-даа чамдык районнарга хамаарыштырып болур. Хамааты камгалалы — бүгү улустуң херээ. Ону кичээнгейге ап, үре-түңнелдиг ажылдаар херек.

Хамааты камгалалының билиглерин кижи бүрүзүнге чедирер деп сорулга салдынган турда республиканың чамдык районнары, ылаңгыя Бай-Тайга район бо айтырыгны кичээнгейге ап, келир өөредилге чылындан эгелеп көргүзүглүг болгаш аңаа кичээлдерни дуржулгалыг эш-өөрден арга-сүмени ап тургаш, ыяк белеткелдиг эрттирери күзенчиг.

С. САЛЧАК.

ЧЫЫШ БОЛГАН

КАНДАГАР. (СЭТА). Афганистан Демократтыг Республиканың мурнуу районнарының бөлүктериниң болгаш бичии улустарының баштыңнарының, а ол ышкаш шажын-чүдүлге төлээлекчилериниң болгаш контрреволюстуг бөлүктерниң баштыңнары турган. улусчу эргелелдиң чагырганың талазынче шилчип кирген кижилерниң джиргазы (чыыжы) ында элээн каш хүн үргүлчүлээн.

СОЛДАТ КЕЗЭЭДЕ СОЛДАТ

Арбан даргазы Таваа-Самбуу Сат чизе кылып чорааш чанып кээрге, фашистиг Германия араатан Гитлерге баштадып алгаш, ССРЭ-же оор ёзу-биле халдаан деп дүвүреңчиг, коргунчуг медээ тарай берген турган. Арбан, суму дамчып, бүгү Чаа-Хөл кожуунунуң девискээрин ол медээ шыва ап, арат чонуң килеңин көдүрген. Каяа-даа баарга, ССРЭ-ге — Кызыл Армияга дузалаар, фашизмни узуткаарынга үлүүн киириштирер деп-ле, чоннуң чугаазы ындыг турган.

Чаңгыс чер чурттугларының ол килеңинге сагыш-сеткилин каттыштырып, патриотчу чоруктуң эгелекчизи болуп, «Бүгү чүвени фронтуга!» деп лозуң адаа-биле бүгү Тываның девискээринге калбарган фронтуга белек чыыр улуг кампаниязы Таваа-Самбуу Сат деткип, арбанының, сумунуң арат чонунуң ортузунга суртаал ажылын идепкейлиг чорудуп эгелээн. Патриотчу бо херекке хып дээн аныяк назында Таваа-Самбуу өзек черни ээлеп турган.

Үе чергези, ол чер чурттуг оолдар Ховалыг Калбак, Ховалыг Очур-оол, Түлүш Хүргүлек, Түлүш Сундуй-оол, Түлүш Сандак, Кыргыс Маадыр-оол, Адыг-Түлүш Биче-кыс олар каттыжып, чыглып алгаш, ТАР-ның нам, чазаанга, шериг яамызынче билдириишкин бижип, республиканың шериг албанынга келдирерин, оортан ССРЭ-нин камгалажыры-биле, фашистиг эжелекчилерни чылча шапчыры-биле фронтуже эки тура-биле чорударын дилээн билдириишкиннерни кииргеннер.

Дилег харыызы үр болбаан. келдириишкин бижиктерни алгаш, шеригже аъттаныпканнар. Көдээ оолдарга шериг албаны эрттирери ындыг-ла амыр эвес болган. Эртенги сула шимчээшкиниден эгелээш, селеме-биле хаак кезеринге чедир дайынчы өөредилгени хонуктуң чээрби дөрт шагынга үлеп каан, ону хажык чок күүседир. Шериг херээн ханы шиңгээдип алгаш, фашистерни сылба шапчыр дээн эрлер чүткүлдүг өөренип турган. Дайынчы болгаш политиктиг белеткелге шылгараан, хөй-нити ажылынга идепкейлиг дайынчыларның аттары чоорту илереп келгилээн. Ол уттундурбас үеде алганы бир чугула документини Таваа-Самбуу Дангатович Сат ам-даа камныг эдилеп чоруур. Ол дээрге ТАР-ның Биче Хурал Президиумунуң Хүндүлел бижии-дир. Ону 1942 чылдың февраль 23-те Совет Армияның байырлалының хүнүнде аңаа тывыскан.

Совет чазак эки турачыларның дилег билдириишкинин хандырган...

Эки турачы оолдар, кыстарны фронтуже үдеп турда, шериг полугунуң оркестри «Дөге баары», «Чылча шавар», «Тулчуушкунче» деп ырларны уяктел чокка күүседип турган. Өөрүшкүлүг-даа, муңгаранчыг-даа кынныш кээр. Дайын дайын-на болгай. Тиилелге чидириг чокка болдунмас. Ол дугайын эки турачылар кончуг эки билип турганнар.

Тываның эки турачылары капитан Кечил-оолдуң командылалы-биле Кызыл шериг кезээнге каттыжып алгаш, акы-дуңма Украинаның хоорайларын, суурларын хостажып, немец эжелекчилерге удур эрес, дидим тулчуушкуннар. Эки турачыларның чамдыктары кадыг, дошкун тулчуушкуннарга аныяк назынындан эрте чарлып, төрээн Тывазынче катап ээп кээр арга чок болганнар.

Ефрейтор Сат аъттыг шериг эскадронунуң үшкү салбырының пулемётчиги чораан. Эскадрон Украинаның Деражно суурун хостаар тулчуушкунга эң баштай киришкен. Пулемётчу Таваа-Самбуу Сат Украинаның Ровно, Дубно, Сурмичи болгаш оон-даа өске хоорай, суурларын хостаарынга, өске эки турачы эш-өөрү-биле бир дөмей, эрес, дидим киришкен.

1944 чылдың июль ортан үези. Тываның мурнундан эки тура-биле немец-фашистерин чылча шаварынга киржип чораан эрес, дидим оолдар, кыстарын ТАР-ның нам, чазааның удуртукчулары, хөй-нити төлээлекчилер Улуг-Хемниң паромунга байырлыг байдалга уткуп алган.

Солдат кезээде солдат. Таваа-Самбуу Дангатович Сат өскен төрээн Чаа-Хөлүнге чеде бергеш, МЧАЭ-ни үндезилеп организастаан. Чаңгыс чер чурттуглары ефрейтор Сатты МЧАЭ даргазынга соңгуп алган. Дамырактар каттышкаш хем болур деп чоннуң үлегер чугаазында дег, кожа-кады эштелгелер чаңгыс черге каттыжып чыылгаш, колхоз болган. Ук колхозту Таваа-Самбуу Дангатович каш чыл улай билдилиг удуртуп келген.

1944 чылдың октябрь 11. Тываларның төөгүзүнде алдын үжүктер-биле бижиттинген хүн. Совет Эвилелиниң составынга эки тура-биле кирип, Тыва автономнуг область апарган. Хоочун фронтучу колхоз даргалап, парторгтап, Советтериниң удуртур ажылынга үр үеде-ак сеткилдиг ажылдап чораан. Сөөлгү чээрби чыл дургузунда ол хөй кадарып келген. Чылдан чылче бедик көргүзүглерни чедип ап, тодаргайлаарга, төрүүр чүс хойга онааштыр ынча хураганны, бир баштан ийи килограмм ажыг дүктү кыргып ап келген.

Дайынның болгаш тайбың күш-ажылдың фронтуларынга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш Коммунистиг партия, Совет чазак ону бедик үнелээн. Күш-ажылдың Кызыл Тук, ТАР-ның республика орденнери, хөй санныг медальдар, социалистиг чарыштың тиилекчизиниң хөрек демдектери-биле ол шаңнаткан. Күш-ажылының эки түңнелдери дээш ол Москвада Көдээ ажыл-агыйы чедиишкиннериниң делгелгезинге чораан. Т-С. Д. Саттың назы-хары улгаткан. Ынчалза-даа ол ажыл чок олура албас. Фронтучу хоочун коммунист бо хүннерде «Найырал» совхозтуң Шанчы салбырының төп шаңында ажылдап турар.

Аныяк өскенни революстуг, дайынчы, күш-ажылчы эки чаңчылдарга кижизидер ажылга ол идепкейлиг киржип турар.

И. КЕЛИК-СЕҢГИ.

УЛАМ ДЕНДЭЭР

Ырак черде
Ынаам сени сактып чорааш,
Куюмналып,
Кударап-даа чоруур тур мен.
Чараш чаңын
Сагыжымга чуруттунар:
Эктимге дээп,
Эргелени берген дег боор.
Албан херээ
Аъттап дүшпейн чорук
кылып—
Айда, чылда
Аргыштайн-даа баргылаар
бис.
Ынчалза-даа
Уруг эжим ырак-даа бол—
Ынакшылым
Улам кыптып чалгынналыр.

В. СААРЫМБУУ.

Эзим-арга богааланган
Эргим чуртум чаражын
көр.
Шары мунгаш хоюн сүрген
Чаптанчыг чаш оолдарны
көр.
Төөгүн, сурап тургаш
канчаар.
Төрээн Тывам делгеми-дир.
Оолактар өзүп келир,
Орденниг хойжу болур,
Ады-сураа алгып тараан
Артист ат-даа чедип алыр,
Самолёт-даа «холгеленир»...
Шары мунган чаш шаап
утпас.

Алдан-Маадырның болгаш Ийменин Культура бажыңнарының бот-тывынгыр артистери кыжын, чайын-даа, сезоннуг ажылдар үезинде-даа ажыл-ишчилерге солун программалыг концерттерни белеткеп алгаш, көргүзүп бараалгадып турарлар.

Чоокта чаа бир дыштаныр хүнде район төвү Суг-Аксы суурнуң Культура бажыңынга алдан-маадыржылар биле иймежилер каттыжып алгаш солун концертти чонга бараалгаткан.

ЧУРУКТА: Алдан-Маадырның уран талантылыглары З. Суваң биле Д. Соскал олар ыры күүселдезинин үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ИЙДЕ-ШЕТ

Сарыг-Хөлчүк арт. Арттың бетин ийин—«Ак-Туруг» совхозтуң малчыннарының чайгы одар-белчири ол. Оруктуң бир талазы арга-арыглыг, көк-шыктыг, шиви чаптылган, өске талазы сүүр-сүүр бедик даглардыг. А артты ийнин дургаар шөйлүп чоруткан даглар эдээнде «Искра» совхозтуң хойжуларының кыштаглары бар. Чадаана сумузунуң Бажың-Алаакка колхоз чаа тургустунуп эгелээрде-ле, хойжулап келген адаларының ат-алдарын уламчылап, оларның изин баскан амгы үениң аныяк хойжулары Алдын-оол Ооржак биле Татьяна Ондар бо кыштагларның доктаамал ээлери болу берген.

Кандыг-даа арт кадырберт, улуг-биче-даа бол, бодунуң адын эдилээн утка-төөгүлүг болуру чугаажок. Сарыг-Хөлчүк база ындыг. Шаанда черниң суу элбек үеде арттың бетин ийинде шөйлүп чоруткан шыкка делгем сарыг хөл турган дээр.

Ол хөлге шагның чайгы каас, чараш үезинде аңгырлар эжеш-эжеш болуп алган бо-ла ужуп келгилээр турган. Ук чер аң-мең-биле база байлак. Чадаана сумузунуң хоочун аңчызы Моңгуш Коңгар-оол база Ак-Туругнуң аңчы уктуг Хөлчүк ирей аал-чуртундан аңнап үнгеш, бо арт кырынга болганчок-ла ужуражы бээр турганнар. Ийи аңчы кудашкылар-даа улус чүве-дир. Арт кыры ыжык черге одагланып, чер-чуртун хөөрежип, тыпкан олчазын деңге үлежип алыр чорааннар. Олар аң-меңге тотчеглекчи эвес, оларның эр-кызын ылгап, өйлеп адып алыр турганнар. Хөлчүк ирей олчазын орук ара аалдарга бичиилеп үлеп «таңды кежии-дир, четтирип көрүңер уругларым» дээр чораан.

Ол ашак кызыл-дустаар душта улуг оглун кыйгырып алгаш «улуг-хүнге чедир каш хонук арты, ол үеде чапа бээр мен. Аваңарны хып дээн аныяанда өлүм чарып аппарган болгай. Силерни идик-хептен элетпедим, аш-чуттан аштатпадым. Оран-таңдывыстың авыралында силерни азырап, бут кырынга шуптуңарны тургузуп каап мен. Мени Сарыг-Хөлчүк арттың хүн үнер талазында чаңгыс дөстүг он адыр шет баарынга ажаар силер. Ооң ынай чугаам, чагыым чок» дээш, ол-ла хевээр шимээн чок барган дээр. Ам ол шет Сарыг-Хөлчүк арттың сирт кырының шала бээр ийинде, моон чоруткан асфальтылыг оруктуң оң талазында, ырак эвесте, өске шеттерден ылгалып костүр. Бойдустуң хөй адырлардыг үнүжүнүң хөлегезинге чайын сериттенип, дыштанып олурарга, магалыын чүү дээр! Шет чанында чаптып үнген тереңнер сиген аразында ак-көк өңнүг чечектер салгын-сырын аайы-биле сагланайнып тургулаар. Сарыг-Хөлчүк арттап эрткенимде ол шеттиң баарында чер-биле дескилежи берген чевегин бо-ла көөр мен.

М. АРТАА.

ВИКТОР АРДОВ.

КАТ-ИЕМ ДУГАЙЫНДА

Шоодуг

Мээң дугайымда улус «чыткан хой тургуспас кижи» дижир. Ол шын. Аажы-чаңымда доңгун чүве чок, а Люлечканыы-даа берге-ле. Люлечка дээрге, мээң кадайым-дыр. Дыка-ла шиитпирлиг кижи. Шиитпирлиг чорукту иезинден, Надежда Теодоровнадан, дозеп алган. Ол мээң кат-нем болуру чугаажок.

Ох-ох-ох! Олар мени «бистиң аамайывыс» азы «аазатпайывыс», харын-даа мелегейивис» деп адаарынга ынактар. Оларга-ла эки болзун дээш кызып-ла чоруур мен... Че-че, хомудалым илередириниң орнунга бир катап кат-нем-биле таварышканым кайгамчыктыг болуушкун дугайында чугаалап көрейн.

Мээң Люлечкам, мурнунда чаа өгленип турувуста, кайгамчык кыс турган. Ам-даа кеттинипкеш, чагдынып, булуттунуп алыр болза, тергиин-не. Кудумчуга оолдар безин ону сонуургай бээр. А кат-нем аныяк шаанда база чараш турган деп бил. Кандыг-бир кино артизи эвес-тир ийин, ынчалза-даа... Надежда Теодоровнаның аныяк итали херээженнер хеви кеткен чуруу бисте бар. Бажында чуга аржыыл, мойнунда улуг-улуг чиңчилер. Бир холунда тамбурин деп херексел туткан. Чоргаары аажок.

Ол чурукту үжен чылдарның эгезинде тырттырган. Люлечка-даа, Надежда Теодоровна боду-даа ук чурукка дыка ынактар. Келген аалчыларга көргүзер, аңында Надежда Теодоровнаның кайы-хире кайгамчык чорааның көөргедир. Кат-немниң ынак сөзү ол—«кайгамчык». Чүнүң-даа дугайында чугаалап оргаш, «кайгамчык-тыр», кайгамчык эвес-тир» деп сөстерни дыка ажыглаар. «Кайгамчык эвес болза, чурттап шыдавас мен» дээш-ле баар.

Ийет. Херектиң ужуру мындыг. Бир-ле катап телевизор көрүп орган бис. Аңаа уран гимнастика көргүзүп турган. Силер-даа көрдүңер ыйнаан: аныяк кыстар ыяш кырлап, шуражып, кымчы чайган кадарчы дег кожаалар чайып турар ышкажыгай. Көрүп доозупкан бис. А мээң кат-нем ол гимнастиканы көргеш, шуут тенип берген. «Гимнастика кылып турар улустун коллективинге кирер мен, ам-даа кайгамчык-тыр мен, дурт-сыным сөөлгү үжен беш чыл дургузунда (чурукка тырттырган үезинден бээр санаары ол-дур) шоолуг үрелбээн-дир. Шак ындыг чогаадыкчы коллективке мени киирип каарын силерден дилээр-дир мен» деп бо ийин. Чүнү билдиңер? Аныяк гимнаст кыстар-биле кады ыяш кырлаар кылдыр мээң кат-немни хүлээп алыр коллективти дилээр апарган ышкажыл мен.

Шыдашмайн барып, Надежда Теодоровна уран гимнастикага чүгле доора ыяш кылдыр киржип шыдаар депкен болбазык мен бе. Кат-нем өөцейнилe берген. Люлечка кулаам уюктап каапкан, ону-даа тергиин эки күүседир кижи, дуржулгазы улуг. Он ийи чыл дургузунда мээң кулаам уюктап келген болбазыкпе. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, шыдажыр аргам чок апарган. Эртениңде бодумнуң «кайгамчык» кат-немге тааржыр коллектив дилеп, хоорай кезип чорупкан мен. Ону кижи канайын тывар дээр сен? Чер бүрүде адрезин айтып, чарлап каан турар хеп будуур чер эвес ышкажыл ол. Гимнаст кызыжактар та кайда халчып турар чүве? Клубтарда бе, культура бажыңнарында бе? Дириг хинчээм көрген мен. Бир катап харын ындыг клубту тып алдым. Кымны киирер деп турарымны аңаа билип кааш, дыка-ла каттырышканнар. Мени арнымга кочулаарындан эрткеш, улус чыып эккеп, мээң дилээмни үш катап чугаалатканнар. Сөөлүнде билгеним чүл дээрге, мээң чугаамны магнитофонга бижидип ап турганы ол ышкажыл, ооң соонда база шоодар дээш аан.

Ол-даа ындыг болган. Ынчалза-даа уран гимнастика кичээли эрттирип турар өске клуб база тыпты берген. Аңаа четкеш, «Уран-чүүл удуртукчузу кайда ирги?» деп айтырдым. Ындында бир-ле эжикче айыттылар. Ол айтырыг талазы-биле ында хурал эрттирип турарын чугааладылар. Коридорга, эжик аксынга үш шак хире олургаш, гимнастиканың дериг-херекселдериниң дугайында чугааны дыңнадым-даа. Хурал тарай берген, гимнаст улустуң хевин кеткен, тас баштыг кижи үнүп келди. Чугааладым. Дыңнады. Кочуладып пат болганымдан ам арай оваарымчалыг чугаалап тур мен. Төрелим кижи бөлгүмге киирип каайн дээш дидим. Билдиңер бе? Кат-нем эвес, төрелимни.

Ынчалза-даа ол «каш харлыг кижил?» деп айтырды. Мен аңаа база дорт харыы бердим. «Хар-назынын айтыргаш канчаар силер, бодуңар көргеш, гимнастикага тааржыр-таарышпазын бодуңар шиитпирлээй-ле силер». «Ындыг-дыр, даарта эртенгиниң он бир шакта эдертип экелиңер». Меңээ оозу-ла дээре. Кат-нем көрүп турда кочулап, каттырыжыр болза, улам эки. Бөлгүм дилеп маңнавастай бээр мен.

Ийет, чанып келгеш, кат-нем-биле Люлечка бүгү чүве эртен он бир шакта шиитпирлеттине бээр деп чугааладым. А бодумга коргунчуг эвес, арай чованчыг. Ол уран чүүл удуртукчузунга кат-немни та канчап көргүзер кижи мен, даштыкы хевири ёзулуг-ла доскаар кижи болбазыкпе: көп-белдири—177 см, бодунуң узуну 157 см, даштыкы платьезиниң хемчээли 68, бирги рост. Чиңге ыяш кырлаарынга ындыг кижи канчап тааржыр боор.

Ам канчаар, дугуржулга деп чүве бар. Он шак үжен минута турда кат-немни четкеш, ол клубче элейтип чоруптум.

Уран чүүл удуртукчузу база-ла хуралдап тур. Дөртен хире минута манадывыс. Оон ол үнүп келди. Мен кат-нем-биле ону таныштыргаш, карактарым безин шиипкен мен, оларның кайызындан-даа корга бердим. Уран чүүл удуртукчузу мени кочулап турар деп бодааш, шанчыптып-даа болур, а каттыржып, шоодар болза, кат-немниң сеткили хомудай бээр чадавас...

Карактарым шиип алгаш, ийи-үш-даа минута хире турган боор мен. Карак шиип алырга үениң чылбазын билбес эвес силер. Хенертен уран чүүл удуртукчузунуң оожум үнүн дыңнап кагдым:

— Ындыг-дыр, эш... Адыңарны, адаңарның ады-биле канчаар адаарыл? Ындыг-дыр, эш Надежда Теодоровна, бистиң чогаадыкчы коллективиске Силерни улуг күзелдигвис-биле алыр бис. Үе келирге чиңге ыяш-даа кырлай бээр силер...

Мен карактарым ажыткаш, ол ийи кижиже көрдүм: «Дүш-түл эвес ирги бе?» Ынчалза-даа уран чүүл удуртукчузу ээлдек-эвилең тайылбырлавышаан:

— Амдыызында эң чугула даалга Силерге бээр деп бодап тур бис. Ол дээрге, кладовщиктээри-дир.

— Канчаары, канчаары?

— Кладовщиктээр. Материал талазы-биле ээ-харыысалгалыг кижи болур. Ленталар, брустар, костюмнер, бөмбүктер болгаш бистиң бүгү-ле уран чүүлдүң дериг-херекселин камгалап кадагаалаар кижи чок болганда, бистиң коллектививистиң хүндүлүг кежигүнү Силерге ол байлакты бүзүрээр деп шиитпирледивис. Чөпшээрежир силер бе?

Эптиг-ээлдек сөстерге белен алзыптар кижилерниң бирээзи мээң кат-нем-не болгай. Дыка өөрүшкүлүг хүлүмзүрбүшаан, ол менче кояргаа аажок көрдү: «Сен мени базынган болгай сен, кайы-хире улуг ээ-харыысалга онаап турарын көрүп тур сен бе?»

Коллективтиң үнелиг эт-хөреңгизин даарта мээң кат-нем кээп хүлээп алыр кылдыр дугурушкаш, чаныптывыс. Надежда Теодорованың кылаштап орда чоргаары дээрге, шаандакы кадын хаан өргээзинге кирерде безин кайын ындыг чоргаар көзүлген боор. Бажыңынга чедип келгеш, ол бүгү чүүлдү Люлечкага чугаалап бээрин меңээ дааскан.

Мен улуг күзелдиим-биле чугаалап эгелээн мен. Өй-өйде кат-нем өрээлинден бакылап кээп, «Ол анаа-ла, Надежда Теодоровна» дивейн, «Хүндүлүг Надежда Теодоровна» дээн болгай», анаа-ла «Даарта чедип кел» дивээн. «Даарта моорлап кээрин диледивис» дээш, холуму ошкап кагды чоп» деп немелде киирген. Херек кырында ооң холун ошкаан эвес, ам канчаар шынап-ла холун ошкаан деп Люлечкага бадыткадым.

Эртениңде ол клубче боду чорупкан. Дериг-херекселдин хүлээп алган. Баштактанмайн тур мен, ам үш чыл болуп тур. Шаңнал-макталды үргүлчү алыр-дыр. Бодунуң күзели-биле идик-хепти даарап, чамап база турар кижи дишкен...

Кайгамчыктыг халып шураашкын, лента чаяар дээн ооң күзели канчап барган дээриңер чадавас. Шуут читкен.

— Улус мурнунга кызыл-даван чүгүрүп турар чаш уруг мен бе? Ээ-харыысалгалыг ажылдакчы кижи-дир мен. Ийет! Чээрби — үжен муң рубль өртектиг материалдыг эт-хөреңги харылап турар мен. Ындыг эрге-дужаалдыг кижи ыяш кырлай бээрге, каттырынчыг эвес бе?

Ол үүле ындыг магалыг кылдыр төнеринге бүзүрээр кижи бар бе? Бажыңывыста бүгү чүве тайбың, чаагай апарган. Кижи бак сеглээр чүве читкен. Дыка-ла эки чурттап чор мен. Люля база. А кат-нем база аас-кежиктиг апарган. Аажы-чаңы база шуут өскерилгеп. Шынап-шынап.

Д. ЧЫДЫМ очулдурган.

ТВ

ИЮЛЬ 23-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Бир эвес кадык болуксазыңза». 9.05 — Спорт дугайында информация. 9.20 — «Ада-иелер, силерге». 9.50 — «Спортлотонуң» 30-гу тиражы. 10.00 — Айыыл чок шимчээшкин. 10.30 — Египеттиң национал байырлалы — Революция хүнүнге уткуштур киноочерк. 10.55 — Уругларга фильм — «Капитан Грантының уруглары». 12.30 — В. В. Маяковскийниң төрүттүнгениң хүнүнге тураскааткан кежээ. 13.50 — 14.05 — Чапсар. 14.05 — «Челээш». Улус чогаадылгазының дугайында телепрограммаларның V делегей фестивалы. Никарагуаның улус уран чүүлү. 14.30 — Бөгүн делегейде. 14.45 — Спорт дугайында информация. 15.20 — «Шоптудан эгелээртир бис». Документалдыг телефильм. 15.40—«Тайбың чоруу». Телеочерк. 16.05—«Ырак болгаш чоок ыры». 16.55—Политиктиг тайылбырлакчызы Ю. А. Летуновтуң беседазы. 17.25—«Дириг амытаннар амыдыралы». 18.25—«Мистер Мак-Кинлиниң дургуннааны». Уран-чечен фильмниң 1-ги, 2-ги сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — ССРЭ-ниң улустарының VIII чайгы Спартакиадазының байырлыг ажыдыышкыны. 23.05 — 23.15 — Телемедээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Бир эвес кадык болуксазыңза». 8.25 — «Өңнүктер-эштер дугайында» деп уран-чечен телефильмниң 1-ги, 2-ги сериялары. 10.40 — «Эртенги почта». 11.10 — Кемеровонуң телестудиязының программазы. 12.05 — Спорт дугайында информация. 12.25 — «Сээң чурттап турар чериң». Мультфильм. 12.35 — «Кайгамчык Куба». 13.15 — ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Веделниковтуң концерти. 13.55 — «Гарантия» деп садыг фирмазының дуржулгазының дугайында документалдыг фильм. 14.35 — И. Гайдн. Концерт. 15.00 — «Волгоград». Документалдыг телефильм. 15.10 — «Музыка киоскузу». 15.40 — «Улуг улустуң шыны». Хөй сериялыг документалдыг телефильм. 3-кү фильм — «Төрээн чер». 16.35 — «Кино көрүкчүзүнүң эдеричизи». 17.20 — «Бижимел дептеринде чеди демдектер» деп телешиниң баштайгы көргүзүү. 19.00 — Делегейде болуушкуннар допчулалы. 19.15 — «Кадыкшыл». 20.00 — «Тамчыктыг улуңар, чаштар!». 20.15 — «Кижилерниң салым-хуузу». Документалдыг телефильм. 20.45 — Спорт дугайында информация. 21.00 — «Үе». 21.35 — 22.45—Концерт.

Кызылдың № 4 профессионал-техниктиг училищези 1983-1984 өөредилге чылында чаа ажыттынган электри дериг-херекселдери болгаш электри четкилериниң электромонтажниктерин белеткээр салбырже өөреникчилер күзээннерни чалап турар. 8 класс доосканнар 3 чыл, ортумак эртемниглер — 1 чыл өөренир.

УЧИЛИЩЕНИҢ АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Магистральная кудумчузу, 1 дугаар бажың. Тел. 2-21-09, 2-54-14.

ХҮЛЭЭП АЛЫР КОМИССИЯ.

Хууда автотранспорттуң ээлеринге Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң Куравтоинспекциязы 1983 чылдың июль 30-де бо чылдың техниктиг көрүлдези доостурун сагындырып турар. Чогуур үезинде техниктиг көрүлде эртпээн хууда автотранспорт ээлериниң машиналарының дугаарын уштур болгаш ажыглаарын хоруур.

КУРАВТОИНСПЕКЦИЯ.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Агаар

Агаар станциязының медээзин ёзугаар алырга, республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге биче чаъстаар. Дүне агаарның температуразы 10—15, чамдык черлерге 5—12 градус чылыг болур. Хүндүс 22—28 градус чылыыр.

Кино

ИЮЛЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Призрачное счастье» 9.30, 12.20, 17.00, 20.00, «Сионизм перед судом истории» 15.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Летающая мельница» 10.00, 12.10, «Козерог-один» 14.00, 18.30, «Не могу сказать «прощай» 16.40, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Самая длинная соломинка» 16.40, 18.10, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Джонни Чикано 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Приключения Али-Бабы и сорока разбойников» 14.30, 19.00 шактарда.

Сонуургактарга

«...ЧЕТТИРДИМ, САГЫШ-СЕТКИЛ»

Александр Сергеевич Пушкин шыдыраага хөлчок ынак чораан. Ол дугайын 1832 чылдың сентябрьда ооң кадайынга бижээн чагаазы, «Евгений Онегин» деп романында тураскаалдыг одуруглар болгаш чогаалчының библиотеказында шыдыраа номнары херечилеп турар. 1820-1824 чылдарда чырыкче үнген ол номнар чогаалчының кайы хире пазы-харлыг турган шыдыраага хандыкшылдыг турганын база тодарадып турар-дыр. Он сески чүс чылдың сураглыг француз шыдыраачызы болгаш музыкантызы Филидорнуң Парижке парлатканы «Шыдыраа оюнунуң сайгарылгазы» база Александр Петровтуң шыдырааның системалыг чурумчуткан оюнунуң дугайын бижээн номнары ийи-ийи экземпляр бар. Ол номнарның бирээзинде мынча дээн тураскаал бижик бар: «Дээрги Александр Сергеевич Пушкинге ёзулуг хүндүткелдиг демдээ кылдым. Үндүрүкчү-ден». Россияның бирги шыдыраа мастери А. Д. Петров-биле улуг шүлүкчүнүң таныш болгаш ужуражып турганы моон илдең.

Пушкинниң чогаалдарында ооң шыдырааны хүндүлээрин, ону шыырак ойнап билиринин утказы сиңген одуругларга таваржыр бис. Чижээлээрге, «Евгений Онегиннин» дөрткү эгезиниң XXVI строфазында Ольга биле Ленскийниң шыдыраа ойнап орарын тода көргүскен.

Шыдыраа дугайында чогаалдарга ооң демдеглелдери 1826 чылдың төнчүзүнге хамааржыр. «Холера» деп эгелиг автобиографтыг демдеглелдеринде шүлүкчү бир студент оол биле үргүлчү шыдыраалап турганын сактып турар. Ол оол дээрге-ле шүлүкчүнүң Тверь чурттуг өңнүү Алексей Николаевич Вульф-тур. А. Н. Вульфтуң демдеглелдеринде Пушкин дугайында олуруглар аразындан оларның шыдыраалап турганының дугайын тып аар бис. 1829 чылдың январьда Тверь губерниязындан Петербургче чоруп ора, аът эдешапактаар аразында бо-ла сала берген турарлар.

Кадайының болгаш уругларының шыдыраалап билир кылдыр өөренип алырын, оюнга ынак болуруң шүлүкчү күзээр чораан. Наталья Николаевнаның шыдыраага өөренип турарын билип алгаш, 1832 чылдың сентябрьда ол кадайынга мынча деп бижээн: «Өөрүп четтирдим, мээң сагыш-сеткилим, шыдыраалап өөренип турарың дээш четтирдим. Чогумчалыг өг-бүле бүрүзүнге эргежок чугула чүүл-дүр, сөөлүнде шыпшыдар мен».

1836 чылдың август 14-те Петербург чурттуг ном садыгжызы Ф. Беллизардап шыдыраа оюннарынга тураскааткан төөгүде бир дугаар ай санында үнер журналдың Парижке үндүрүлгезинден үш номерин чорударын дилээн. Ол журналдар шүлүкчүнүң библиотеказында шыгжаттынган.

И. ЛИНДЕР,
төөгү эртемнериниң кандидады.

Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3 Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-31, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-71, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-22-60, культура килдизиниң 2-23-54 көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 1066.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—00879